

เอกสารประกอบการบรรยาย

ฉันทลักษณ์บาลี

พินเอก สํารายู กํานพลุกกลาง

อาจารย์พิเศษ

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตนครราชสีมา

คำนำ

มหาวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ได้บรรจุรายวิชานันทลักษณ์ ในหลักสูตร การเรียนการสอนระดับอุดมศึกษา ในหมวดวิชาภาษาบาลีเสริม ซึ่งมีหน่วยกิต ๒ (๒-๐-๔) วิชา นันทลักษณ์ มีชื่อเป็น ภาษาอังกฤษว่า Pali Prosody มีแนวสัจเขปรายวิชา คือ ศึกษาหลักเกณฑ์ และประเภทของฉันท ๖ ประเภท ได้แก่ ปุณฺณยวตฺตรฉันท อินฺทรวិเชยฺรฉันท อุเปนทรวิเชยฺรฉันท อินทรวงศ์ฉันท วังสัฏฺฐฉันท และ วสันตติลภฉันท จากคัมภีร์วุดโตทัยและตัวอย่างฉันทจากหนังสือ สวดมนต์และอื่น ๆ นอกจากนี้ ยังมีขอบข่วยการเรียนการสอน ดังนี้

๑. จุดประสงค์การเรียน ๓ อย่าง

- ๑.๑ เพื่อให้มีความรู้เกี่ยวกับประเภทของฉันท ทั้ง ๖ ฉันท
- ๑.๒ เพื่อให้รู้หลักเกณฑ์การแต่งฉันทแต่ละอย่าง ตามหลักวุดโตทัย
- ๑.๓ เพื่อให้อ่านคำฉันทที่ปรากฏอยู่ในบทสวดมนต์และหนังสืออื่น ๆ ได้ถูกต้อง

๒. จุดประสงค์เชิงคุณธรรม ๓ อย่าง

- ๒.๑ ศึกษาแล้วเห็นความไพเราะของภาษาบาลี
- ๒.๒ ศึกษาแล้วรู้จักออกเสียงการอ่านฉันทได้ถูกต้อง
- ๒.๓ ศึกษาแล้วเกิดฉันทะในการอ่านและการเขียนฉันทลักษณ์ภาษาบาลี

๓. รายละเอียดของวิชานันทลักษณ์ ดังนี้

- ๓.๑ ศึกษาหลักเกณฑ์ของ ปุณฺณยวตฺตรฉันท ตามสูตรที่ว่า สเมสุ สินฺธุโต เชน ปุณฺณยวตฺตุํ ปกิตฺติตํ ฯ และศึกษาตัวอย่างจากคาถาธัมมบทและหนังสือสวดมนต์
- ๓.๒ ศึกษาหลักเกณฑ์ของอินทรวิเชยฺรฉันท ตามหลักวุดโตทัย ที่ว่า อินฺทาทิกาดาวชิราชคาโค และศึกษาโดยการอ่านบท นมการสิทธิกาถา (โย จกฺขุมา โมหมลาปกฺกุโฐ ฯเปฯ)
- ๓.๓ ศึกษาหลักเกณฑ์ของ อุเปนทรวิเชยฺรฉันท ตามหลักวุดโตทัย ที่ว่า อุปาทิกาสาวชตาชคาโค และฝึกโดยการอ่านบทรัตนสูตร เช่น ขยํ วิจารณ์ อมตํ ปณฺธิตํ เป็นต้น
- ๓.๔ ศึกษาหลักเกณฑ์ของ อินทรวงศ์ฉันท ตามหลักวุดโตทัย ที่ว่า สาอินฺทวํสาขลฺยตุตฺตาชรา และฝึกโดยการอ่านบทปตฺติทานคาถา (ยา เทวตา สนฺตฺติวิหารวาสิณี ฯเปฯ)
- ๓.๕ ศึกษาหลักเกณฑ์ของ วังสัฏฺฐฉันท ตามหลักวุดโตทัย ที่ว่า วทนฺติ วังสัฏฺฐมิทฺชตาชรา และฝึกโดยการอ่านวังสัฏฺฐฉันทจากหนังสือต่าง ๆ

- ๓.๖ ศึกษาหลักเกณฑ์ของ วสันตดิถีกันต์ ตามหลักวุตโตทัย ที่ว่า วุตดาวสนุดติลกาตภษาชคาโค และฝีกอ่านบท ชยสิทธิคาถา (พาทุง ๘ บท) ทำนองวสันตดิถีกันต์
- ๓.๗ ฝีกอ่านปฏฐยาวัตรกันต์เท่าที่ปรากฏในฉัมมปัทฐกถา ภาค ๑ และบท อิติปี โส รัตนมาลา
- ๓.๘ ฝีกอ่าน อินทวิเชียรกันต์ และ อุเปนทวิเชียรกันต์ ที่ปรากฏในฉัมมปัทฐกถา และ หนังสือสวดมนต์ต่าง ๆ
- ๓.๙ ฝีกการอ่านวังสัฎฐกันต์ และ อินทรวงศ์กันต์ และศึกษาความหมายจากคัมภีร์วุตโตทัย
- ๓.๑๐ ฝีกการอ่าน วสันตดิถีกันต์ และศึกษาความหมายจากบทพุทธชยมังคลคาถา (หรือเรียกว่า บทชยสิทธิคาถา คือ บทพาทุง ๆเปฯ)
- ๓.๑๑ วิเคราะห์กันต์ในด้านความหมายทั้งอรรถและพยัญชนะ
- ๓.๑๒ ฝีกการแต่งปฏฐยาวัตรกันต์
- ๓.๑๓ ประโยชน์ของการท่องจำ
- ๓.๑๔ ประโยคอุปมาอุปไมย ในคาถาฉัมมบท

๔. กิจกรรมและการเรียนการสอน

- ๔.๑ การบรรยายของอาจารย์ประจำวิชาหรือวิทยากร
- ๔.๒ การอ่านทำนองสรภัญญะ
- ๔.๓ การทำงานตามที่อาจารย์มอบหมาย
- ๔.๔ การอภิปรายหน้าชั้นเรียน

หนังสือเรื่องฉันทลักษณ์ภาษาบาลีนี้ เป็นหนังสือประกอบการเรียนการสอนวิชาฉันทลักษณ์ ผู้เขียนได้เขียนจากประสบการณ์และจากตำราของท่านผู้รู้หลายท่าน ซึ่งขอขอบพระคุณทุกท่านไว้ ณ ที่นี้ด้วย หวังว่าหนังสือเล่มนี้จะอำนวยประโยชน์แก่ผู้เรียนผู้สอนและท่านที่สนใจใฝ่รู้ ได้ในระดับหนึ่ง ขอได้รับความปรารถนาดีจากผู้เขียน ณ โอกาสนี้ด้วย

พันเอก สำนาน ก้านพลุกกลาง ป.๕.๕,พ.ม.

อาจารย์ประจำวิชาฉันทลักษณ์ ฯ

ผู้รวบรวมและเรียบเรียง

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
๑. คำนำ	ก
๒. สารบัญ	ก
๓. บทที่ ๑ การประพันธ์ / การเรียบเรียงหนังสือ	๑
๔. บทที่ ๒ คณะนักในภาษาบาลี	๓
๕. บทที่ ๓ ปฎิฐยาวัตรฉันท	๓
๖. ตัวอย่างปฎิฐยาวัตรฉันท	๑๐
๗. บทที่ ๔ อินทวิเชียรฉันท และตัวอย่างอินทวิเชียรฉันท	๑๒
๘. อุเปนทวิเชียรฉันท และตัวอย่างอุเปนทวิเชียรฉันท	๑๔
๙. บทที่ ๕ อินทวงศ์ฉันท และตัวอย่างอินทวงศ์ฉันท	๑๕
๑๐. วังสัฎฐฉันท และตัวอย่างวังสัฎฐฉันท	๑๖
๑๑. บทที่ ๖ วสันตติลกลฉันท และตัวอย่างวสันตติลกลฉันท	๑๗
๑๒. สรุปกฎข้อบังคับฉันททั้ง ๖ ฉันท	๑๙
๑๓. ตัวอย่างการแต่งฉันทบาลีในสำนวนต่าง ๆ	๒๐
๑๔. บทที่ ๘ เรื่องควรรทราบและควรระวังในการแต่งฉันทภาษาบาลี	๒๘
๑๕. บทที่ ๙ ตัวอย่างการแต่งฉันทบาลีเรื่องคุณพระรัตนตรัย	๓๓
๑๖. ตัวอย่างการแต่งฉันทบาลีเรื่องวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา	๓๔
๑๗. บทที่ ๑๐ ตัวอย่างการแต่งฉันทบาลีในหัวข้อธรรมต่าง ๆ	๓๘
๑๘. บรรณานุกรม	๔๔

บทที่ ๑

การประพันธ์หรือการเรียบเรียงหนังสือ

ก่อนจะพูดถึงเรื่องวิชาฉันทลักษณ์ภาษาบาลีหรือการแต่งฉันทลักษณ์ภาษาบาลี จะพูดถึงเรื่องการประพันธ์ ก่อน การประพันธ์ก็ดี การเรียบเรียงก็ดี การแต่งหนังสือก็ดี หรือการเขียนหนังสือก็ดี ถือเป็นเรื่องเดียวกัน การประพันธ์นั้น โดยสรุปมี ๒ แบบ คือ

๑. การประพันธ์แบบร้อยแก้ว

๒. การประพันธ์แบบร้อยกรอง

การประพันธ์แบบร้อยแก้ว หมายถึงการเขียนหนังสือแบบทั่วไป ไม่มีกฏกติกาคำหรือข้อบังคับเกี่ยวกับคำกรรณ หรือที่ฉะรัสสะ เขียนเพียงให้เป็นประโยคหรือวลี เพื่อให้คนอ่านเข้าใจหรือรู้เรื่องตามภาษานั้น ๆ หรือตามความประสงค์ของผู้เขียนก็พอ ยกตัวอย่าง เช่น บทพุทธคุณ ซึ่งเป็นการเขียนแบบร้อยแก้ว ทั้งที่เป็นภาษาบาลีและภาษาไทย ดังนี้

อิติปิ โส ภควา อรหํ สมมาสมพุทฺโธ วิชฺชาจรณสมปนฺโน สุคโต โลกวินุ
อนุตฺตโร ปุริสทมฺมสารถิ สตุถา เทวมนุสฺसानิ พุทฺโธ ภควา ฯ

คำแปล แม้เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น เป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้ชอบด้วยพระองค์เอง ทรงถึงพร้อมด้วยวิชาและจรณะ ทรงดำเนินไปดีแล้ว ทรงรู้แจ้งซึ่งโลก เป็นสารถีผู้ฝึกคนทีควรฝึก เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นผู้เบิกบานแล้ว เป็นผู้จำแนกแจกพระธรรม

การประพันธ์แบบร้อยกรอง หมายถึงการเขียนหนังสือแบบมีกฏกติกาคำข้อบังคับเกี่ยวกับกรรณ,ที่ฉะรัสสะ,วรรณยุกต์ ไม่ว่าจะเป็คำประพันธ์แบบร้อยกรองในภาษาบาลีหรือภาษาไทยก็ตาม เช่น คำประพันธ์ที่เป็น กาพย์ กลอน โคลง ฉันท์ หรือ ร่าย เป็นต้น ในที่นี้จะนำคำอาราธนาธรรม ซึ่งเป็นคำประพันธ์แบบร้อยกรอง ทั้งที่เป็นภาษาบาลีและคำแปลในภาษาไทย มาเป็นตัวอย่างดังนี้

คำอาราธนาธรรม

พรหฺมา จ โลกาทิปตี สหฺมปติ

กตฺถุณฺขลึ อนฺุชิวริ อฺยาจถ

สนฺุติธ สตุตฺตาปฺปรชฺกฺขชาติกา

เทเสตุ ฐมฺมิ อนฺุภุมฺปิมี ปชฺ

คำแปล

ทำวสห้ามบตีพรหม	เป็นบรมในโลกา
ทรงฤทธิศักดิ์ดา	กว่าบริษัททุกหมู่พรหม
น้อมหัตถ์น้อมสการ	ประดิษฐาน ณ ที่สม
ควรแล้วจึงบังคม	ชูลีบาทพระศาสดา
ขอพรอันประเสริฐ	วรเลิศมโหฬาร
ปวงสัตว์ในโลกา	กิเลสน้อยก็ยังมี
ขององค์พระจอมปราชญ์	ผู้ธรรมาสน์อันรुจิ
โปรดปวงประชาชี	ท่านจงโปรดแสดงธรรม
นิมนต์ท่านเจ้าขา	ผู้ปรีชาและเลิศล้ำ
โปรดแสดงพระสัทธรรม	เทศนาและวาที
เพื่อให้สำเร็จผล	แต่ปวงชนบรรดามี
ผู้สุขเกษมศรี	สมดังเจตนา เทอญ ฯ

นอกจากแบบประพันธ์หรือเรียบเรียงหนังสือ ๒ แบบ ดังกล่าวแล้ว ในบทนี้ ผู้ศึกษาควรทราบเรื่องครุ- ลหุ และ ทีฆะ — รัสสะ อีกด้วย เพราะในการเรียนเรื่องฉันทลักษณ์บาลีนั้น มีความจำเป็นอย่างมากที่จะต้องทราบคณะฉันท ซึ่งมีความเกี่ยวเนื่องกับคำที่เป็นครุ-ลหุ, ทีฆะ-รัสสะ ด้วย ซึ่งคำครุ — ลหุ และ ทีฆะ — รัสสะ นั้น มีอธิบายโดยสังเขป ดังนี้

๑. ครุ ได้แก่สระที่มีเสียงหนัก และเป็นทีฆสระล้วน คือ อา อี อุ เอ และ โอ หรือ สระที่เป็น รัสสะ คือ อะ อิ ฤ แต่มีพยัญชนะสังโยค (ตัวสะกด) หรือ นิคคหิต อยู่หลัง ก็ถือเป็นคำครุ ด้วย เช่น คำว่า มนุสฺสินฺโท หรือ โกเสยฺยํ เป็นต้น (คำว่า นุสฺ และ คำว่า สินฺ มีพยัญชนะคือ ส และ น เป็นตัวสะกด อยู่หลัง สระ ฤ และสระ อิ, คำว่า ยํ มีนิคคหิตอยู่ด้วย ดังนั้น คำว่า นุสฺ, สินฺ และ ยํ จึงถือเป็นคำ ครุ ด้วย)

สำหรับ สระ เอ และสระ โอ หากมีพยัญชนะสังโยคอยู่หลัง จัดเป็น รัสสะ เสียงสั้น เช่น คำว่า เสยฺโย หรือ โสตุถิ เป็นต้น (เส มีตัวสะกดคือ ย, โส มีตัวสะกด คือ ต จึงจัดเป็นคำ รัสสะ)

๒. ลหุ ได้แก่สระเสียงเบา เป็น รัสสะสระล้วน คือ อะ อิ ฤ และไม่มีพยัญชนะสังโยคหรือนิคคหิตอยู่หลัง เช่น จช ภช กร ทร มฺนิ ปติ ครุ รหฺช วตฺถ เป็นต้น ในบทต่อไปจะพูดอีกครั้ง

บทที่ ๒

คณะฉันท์ภาษาบาลี

เรื่องฉันท์ลักษณะหรือการแต่งฉันท์นั้น ควรจำ คณะฉันท์ ให้ได้ก่อน คณะฉันท์ ก็คืออักษรหมู่หนึ่ง ซึ่งกำหนดด้วยอักษร ๓ ตัว ในอักษร ๓ ตัวนั้น มีที่เป็นทิมะหรือรัสสะล้วน ๆ บ้าง มีทิมะผสมรัสสะบ้าง สุดแต่จะกำหนดว่า ให้มีอย่างไหนเท่าไรในคณะหนึ่ง ๆ

คณะฉันท์ทั้งหมดมีอยู่ ๘ คณะ และมีคณะละ ๓ อักษรเท่ากัน คือ ม คณะ, น คณะ, ฅ คณะ, ฌ คณะ, ช คณะ, ฌ คณะ, ฌ คณะ, ร คณะ และ ย คณะ การบัญญัติชื่อคณะฉันท์นั้น ท่านถือเอามาจากอักษรตัวหน้าของคำพูดแต่ละคำ เช่นเดียวกับที่เราเรียกพระเจ้า ๑๐ ชาติ เฉพาะอักษรตัวแรกเป็นคำย่อของแต่ละชาติว่า เต ช สุ เน ม ภู จ นา วิ เว ที่เรียกว่าหัวใจ นั้นเอง คณะฉันท์ทั้ง ๘ คณะ ย่อมาจากคำแปลของธรรมชาติต่าง ๆ ดังนี้

๑. ม คณะ	ย่อมาจากคำว่า	มารุต	แปลว่า	ลม
๒. น คณะ	ย่อมาจากคำว่า	นภ	แปลว่า	ฟ้า
๓. ฅ คณะ	ย่อมาจากคำว่า	โสม	แปลว่า	พระจันทร์
๔. ช คณะ	ย่อมาจากคำว่า	ชลน	แปลว่า	ไฟ
๕. ฌ คณะ	ย่อมาจากคำว่า	โตย	แปลว่า	น้ำ
๖. ฌ คณะ	ย่อมาจากคำว่า	ภูมิ	แปลว่า	ดิน
๗. ร คณะ	ย่อมาจากคำว่า	รวิ	แปลว่า	พระอาทิตย์
๘. ย คณะ	ย่อมาจากคำว่า	ยชมาน	แปลว่า	การบวงสรวง

การตั้งชื่อคณะฉันท์นี้ ท่านผู้บัญญัติได้บัญญัติขึ้น โดยถือนิมิตเอามาจากสิ่งที่มีมนุษย์นับถือบูชาอยู่ และได้รับการยกย่องว่าเป็นเทพเจ้าอย่างหนึ่ง ๆ เกี่ยวกับ ดิน น้ำ ไฟ ลม พระอาทิตย์ พระจันทร์ ท้องฟ้า และบวกล้อการบูชา (ยชมาน) สิ่งเหล่านั้นเข้ามาด้วย ซึ่งเป็นเรื่องนับถือธรรมชาติของพวกพราหมณ์โบราณทั้งนั้น สิ่งที่เขาเคารพนับถือนั้นพอถึงเวลาจะตั้งชื่ออะไร เขาก็มักจะเอามาตั้งด้วย เช่นเดียวกับที่เราถือคาถาและย่อเอาแต่อักษรตัวหน้ามาบริกรรมที่เรียกว่าหัวใจนั้นเอง เช่น คาถากาสลัก ซึ่งมี ๔ ตัวอักษร คือ จ ภ ก ส ซึ่งย่อมาจากคาถา ปฎฐยวัตรฉันท์บทหนึ่งที่ว่า

จช พุชชนส์ศคค์

ภช สารุสมาคม

กร ปุณฺณุมโหระตุคค์

สร นิจุจมนิจุจตุคค์

คำว่า จ ย่อมาจาก จช, คำว่า ภ ย่อมาจาก ภช, คำว่า ก ย่อมาจาก กร และคำว่า ส ย่อมาจาก สร ซึ่งคาถาบทนี้ นักปราชญ์เรียกว่าคาถากาสลัก และได้นำมา ประพันธ์เป็นคำร้อยกรองโคลงสี่สุภาพไว้ว่า

อ้า....เจ้าจงแวงเว้น	นรพาล
จงรักสมัครสมาน	ปราศเจ้า
เพ็ญเพิ่มกุศลสาร	คืนมัน วันพ่อ
เริงรำลึกไตรลักษณ์เท่า	ชีพสิ้นเสวยสวรรค์ ฯ

กลับมาพูดถึงเรื่องครุ — ลหุ อีกครั้ง สระที่ออกเสียงยาว คือ อา อี อุ เอ โอ เรียกว่า ครุ นอกจากนี้ พยัญชนะที่ผสมกันเป็นศัพท์ที่มีตัวสังโยค (สกด) เช่น พุทุโธ คำว่า พุทุ เป็น ครุ เรียกว่า สังโยคาคิครุ, โธ ก็เป็นครุ เรียกว่า ทิมะครุ, สสังโย คำว่า ส ก็เป็น ครุ เรียกว่า นิคคหิตครุ, อักษรที่สุดบาทข้างต้น หรือที่สุดบาทข้างปลาย แม้จะเป็น ลหุ ก็นับเป็น ครุ ได้ เรียกว่า ปาทันตครุ

นอกนี้ สระ ที่เป็น อ อี อุ หรือพยัญชนะที่มีเสียงสั้น เช่น มุณี อวจ เป็นต้น จัดเป็นคำลหุ อักษรตัวต้นของบาทและตัวสุดท้ายของบาท ถึงแม้จะเป็น ลหุ ก็ให้นับว่าเป็น ครุ ได้ นั่น หากได้คู่ตัวอย่างด้วย ก็จะเข้าใจได้ดียิ่งขึ้น ในที่นี้จะนำคาถาที่เป็นอินทรวิชเยร ฉันท์ ซึ่งแต่งเรื่องโลกธรรม ๘ อย่าง มาเป็นตัวอย่าง โดยจะพิมพ์ตัวหนาไว้ ดังนี้

ลาโก อลาโก อยโส ยโส จ
 นิรุทา ปัสสา จ สุขญจ ทุกข์
 เอเต อนิจจา มนุเชสุ ฌมมา
 อสสุตตา วิปริณามฌมมา ฯ
 เอเต จ ญตุวา สติมา สุขเมโธ
 อเวกขติ วิปริณามฌมโม
 อัญญุสสุ ฌมมา น มถนุติ จิตตัม
 อนัญญุโต โน ปฏิฆตเมติ ฯ
 ตสุสถานุโรธา อถวา วิโรธา
 วิฐปีตา อัญญุคตา น สนฺติ ฯ

จากบทร้อยกรองอินทวิเชียร ๒ บทครั้งนี้ ให้สังเกตดูตัวอักษรที่พิมพ์หนาไว้ ๗ ตัว นั้น จะเห็นว่า ตัวต้นหรือตัวท้ายบาทบางตอนนั้น ซึ่งตามกฎเกณฑ์ของอินทวิเชียรฉันท จะต้องใช้อักษรที่เป็น ครุ ทั้งนี้ แต่ในที่นี้เป็น ลหุ บางบาทก็มีเฉพาะตอนต้นบาทหรือท้ายบาท บางบาทก็มีทั้งตอนต้นบาทและตอนท้ายบาท ลหุ เช่นนี้แหละที่ท่านยอมให้ใช้ เท่ากับเป็น ครุ ได้

เพื่อให้จำคณะฉันททั้ง ๘ คณะ ได้ง่าย นักปราชญ์ได้ประพันธ์ร้อยกรองเป็นฉันทไว้ สำหรับท่องจำ ๑ บท หรือจะเรียกว่าเป็นสูตรท่องจำก็ได้ หากท่องจำสูตรนี้ได้ก็จะจำคณะ ฉันท ที่มีครุและ ลหุ ได้ทั้งหมด เพราะกาถานี้เป็นสูตรท่องจำบอกทั้งชื่อคณะและกำหนดครุ — ลหุ ของฉันทไว้ด้วย สูตรหรือกาถามีว่า

สพฺพญญ โม สุมฺนิ โน สุกโต โส มฺนิหฺท โช

มารริ โต มารชิ โภ นายโก โร มหสิ โยฯ

ในกาถาที่เป็นสูตรท่องจำนี้ มีคำอธิบายขยายความเพื่อความเข้าใจยิ่งขึ้น ดังนี้

๑. บทแรกที่ว่า **สพฺพญญ โม** เป็นครุล้วน คำว่า โม คือ ม คณะฉันท หมายความว่า ม คณะ นั้น อักษรทั้ง ๓ ตัว เป็น ครุ ล้วน

๒. บทที่ ๒ ที่ว่า **สุมฺนิ โน** เป็นลหุล้วน คำว่า โน คือ น คณะฉันท หมายความว่า น คณะ นั้น อักษร ๓ ตัว เป็น ลหุ ล้วน

๓. บทที่ ๓ ที่ว่า **สุกโต โส** เป็น ส คณะ อักษร ๓ ตัวนั้น ๒ ตัวแรก เป็น ลหุ, ตัวที่ ๓ เป็น ครุ คำว่า โส เป็นชื่อคณะฉันท

๔. บทที่ ๔ ที่ว่า **มฺนิหฺท โช** เป็น ช คณะ อักษร ๓ ตัวนั้น ตัวที่ ๑ กับ ตัวที่ ๓ เป็น ลหุ ส่วนตัวที่ ๒ เป็น ครุ คำว่า โช เป็นชื่อคณะฉันท

๕. บทที่ ๕ ที่ว่า **มารริ โต** เป็น ต คณะ อักษร ๓ ตัว นั้น ตัวที่ ๑ กับ ที่ ๒ เป็น ครุ ส่วนตัวที่ ๓ เป็น ลหุ คำว่า โต เป็นชื่อคณะฉันท

๖. บทที่ ๖ ที่ว่า **มารชิ โภ** เป็น ภ คณะ อักษร ๓ ตัว นั้น ตัวที่ ๑ เป็น ครุ ส่วนตัวที่ ๒ และ ตัวที่ ๓ เป็น ลหุ คำว่า โภ เป็นชื่อคณะฉันท

๗. บทที่ ๗ ที่ว่า **นายโก โร** เป็น ร คณะ อักษร ๓ ตัวนั้น อักษรตัวที่ ๑ กับ ตัวที่ ๓ เป็น ครุ ส่วนตัวที่ ๒ เป็น ลหุ คำว่า โร เป็นชื่อคณะฉันท

๘. บทที่ ๘ ที่ว่า มหะสิ โย เป็น ย คณะ อักษร ๓ ตัวนั้น อักษรตัวที่ ๑ เป็น ลหุ ส่วนตัวที่ ๒ และ ตัวที่ ๓ เป็น ครุ และคำว่า โย เป็นชื่อคณะฉันท์ หากท่องจำคาถาซึ่งเป็นสูตรนี้ได้แล้ว การจำคณะฉันท์ทั้ง ๘ คณะ ก็จะเป็นเรื่องง่ายไปเลยทีเดียว มีนักปราชญ์อีกท่านหนึ่ง ได้สร้างสูตรวิธีจำคณะฉันท์ทั้ง ๘ คณะไว้ โดยได้ประพันธ์ร้อยกรองเป็นโคลงสี่สุภาพเอาไว้ว่า

มะ นะ ครุ อุ ล้วน	เรียงกัน
กะ ะะ ครุ อุ สรร	เสกหน้า
ชะ ระ ครุ อุ ทัน	เนาท่าม กลางนา
สะ ตะ ครุ อุ อ้า	ร่วมท้ายทั้งสอง

จากโคลงสี่สุภาพบทนี้ มีคำอธิบายขยายความเรื่องคณะฉันท์ว่า มะ คณะ เป็น ครุ ทั้ง ๓ คำ, นะ คณะ ก็เป็น ลหุ ทั้ง ๓ คำ, กะ คณะ ครุ อยู่หน้า, ะ คณะ ลหุ อยู่หน้า, ชะ คณะ ครุ อยู่กลาง, ระ คณะ ลหุ อยู่กลาง, สะ คณะ ครุ อยู่ท้าย, ตะ คณะ ลหุ อยู่ท้าย แต่ละคณะ มี ครุ, ลหุ ดังนี้

๑. ม คณะ	เป็น ครุ ล้วน	เช่น	สพฺพญญ	โม
๒. น คณะ	เป็น ลหุ ล้วน	เช่น	สุมนิ	โน
๓. ภา คณะ	มี ครุ อยู่หน้า	เช่น	มารชิ	โก
๔. ย คณะ	มี ลหุ อยู่หน้า	เช่น	มหะสิ	โย
๕. ช คณะ	มี ครุ อยู่กลาง	เช่น	มุณีนุท	โซ
๖. ฃ คณะ	มี ลหุ อยู่กลาง	เช่น	นายโก	โร
๗. ส คณะ	มี ครุ อยู่ท้าย	เช่น	สุคโต	โต
๘. ต คณะ	มี ลหุ อยู่ท้าย	เช่น	มาราริ	โต

บทที่ ๓
ปัญญาวัตรฉันท

ในการเรียนแต่งฉันทภาษาบาลีสำหรับเปรียญธรรม ๘ ประโยค ท่านกำหนดให้เรียนเพียง ๖ ฉันท แม้หลักสูตรของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ท่านก็กำหนดให้เรียน ๖ ฉันทเช่นกัน ซึ่งได้แก่ ปัญญาวัตรฉันท อินทวิเชียรฉันท อุเปนทวิเชียรฉันท อินทรวงศ์ฉันท วังส์ฉันท และ วสันตคิลฉันทฉันท ซึ่งมีรายละเอียดแต่ละฉันทที่จะต้องศึกษาและสังเกต พร้อมทั้งตัวอย่างไปตามลำดับ ดังต่อไปนี้

ปัญญาวัตรฉันท

ในบทเรียนนี้ จะกล่าวถึงฉันทแรกคือปัญญาวัตรฉันทก่อน ส่วนฉันทอื่น ๆ จะได้พูดในบทต่อไปตามลำดับ ปัญญาวัตรฉันท นั้น กำหนด ๔ บาท เป็น ๑ คาถา กำหนดนี้ใช้กับฉันทอื่น ๆ อีก ๕ ฉันทที่เหลือด้วย

ปัญญาวัตรฉันทนี้ กำหนด ๑ บาทมี ๘ คำ แต่บางครั้งจะเห็นว่า ๑ บาท มี ๕ คำก็มี เรียกว่า นวัชริกะ แต่ไม่มีพราเพื่อ มีเป็นครั้งคราวตามความจำเป็นเท่านั้น ซึ่งจะได้กล่าวถึงข้างหน้า

คำที่ ๑ และ ที่ ๘ คือ คำแรกและคำสุดท้ายของปัญญาวัตรฉันททั้ง ๔ บาท รวม ๘ คำ จัดเป็นอักษรลอยตัว คือไม่เข้าคณะฉันทใด ๆ ทั้งหมด จะเป็น ครุหรือลหุก็ได้ ไม่ห้ามคำที่ ๒,๓,๔ ในบาททั้งปวง (เว็น น คณะ สุมุณี, และ ส คณะ สุกโต) คณะฉันทอื่น ๆ อีก ๖ คณะ ใช้ได้ทั้งนั้น ทั้ง ครุและ ลหุ

ส่วนคำที่ ๕,๖,๗ ในบาทที่ ๑ และบาทที่ ๓ ต้องใช้ ย คณะ (มเหสี โย) และคำที่ ๕,๖,๗ ในบาทที่ ๒ และบาทที่ ๔ ต้องใช้ ช คณะ (มุנית โช) เพื่อให้เข้าใจได้ง่ายเกี่ยวกับปัญญาวัตรฉันทนี้ มีแผนผังเพื่อช่วยความจำ โดยสมมติตัวเลข ๑ ๒ ๓ ๔ ๕ ๖ ๗ ๘ ไว้ให้สังเกตแทน คณะฉันท ดังนี้

ย คณะ

ช คณะ

๑ ๒ ๓ ๔ ๕ ๖ ๗ ๘

๑ ๒ ๓ ๔ ๕ ๖ ๗ ๘

๑ ๒ ๓ ๔ ๕ ๖ ๗ ๘

๑ ๒ ๓ ๔ ๕ ๖ ๗ ๘

ในปฏฐยวัตรฉันท์ ซึ่งตามปกติ มี บาทละ ๘ คำ นั้น บางคราวมีความจำเป็นที่ต้องใช้บาทละ ๕ คำ ก็มี ซึ่งเรียกว่า **นวัชกริเก** แปลว่า ๕ อักษร ที่ว่ามีความจำเป็นนั้น คือ หากไม่ใช้ ๕ คำ ก็จะไม่ได้รับความดี หรืออาจจะทำให้เสียความถึงกับเสียรูปเรื่องไปก็มี ครั้นจะตัดทอนอักษรบางอักษรออกเพื่อให้เข้าฉันท์ได้ ก็ทำให้รูปศัพท์เสีย ใช้ไม่ได้ เช่น ศัพท์ที่เป็นชื่อเฉพาะของคน,สัตว์,ที่ และสิ่งของ ที่เป็น**อสาธาณนาม** ถ้าตัดให้ขาดไปแม้เพียงอักษรเดียวหรือสระเดียว ความของศัพท์นั้นก็แปรไป เสียรูปศัพท์เลยทีเดียว บางคราวจึงต้องยอมใช้ให้ผิดฉันท์บ้าง ใช้ให้เป็น**นวัชกริเก**ดังกล่าวข้างต้นนี้ เพื่อรักษาความของเรื่องที่เป็นนั้น

ปฏฐยวัตรฉันท์ที่เป็นนวัชกริเก (๕ คำ) นั้น พึงเห็นตัวอย่างดังในหนังสือมังคลัตถทีปนี ในกาลาที่ว่า

ปฏฐรูปเทสวาโส จ

ปุพเพ จ กตปุณญตา

อตตสมมาปณิธิ จ

เอตมมุงฺกลมุตฺตมํ ฯ

ในกาลานี้ บาทที่ ๑ คือ **ปฏฐรูปเทสวาโส จ** นั้น เป็น **นวัชกริเก (๕ คำ)** สำหรับบทว่า **เทสวาโส** จะตัดคำออกเสียบ้าง เพื่อปรับให้เข้าฉันท์ ก็ไม่ได้ จะทำให้เสียศัพท์ เสียความหมายของศัพท์ไป ครั้นจะใช้ศัพท์อื่นแทน ก็ไม่ถูกกับความในที่นั้น จึงจำต้องใช้ทั้ง ๆ ที่มีอักษรเกินไปบ้าง แต่ก็ไม่ปรากฏว่า เคยใช้เกินกว่า ๑ อักษร

ในบาทนี้ นอกจากเป็น **นวัชกริเก** แล้ว ยังใช้ฉันท์ที่ผิดกฎเกณฑ์อีกด้วย คือตามกฎเกณฑ์ของฉันท์นี้ คำที่ ๕,๖,๗ ต้องเป็น **ย คณะ (มเหสี โย)** แต่ในที่นี้ใช้เป็น **ร คณะ (นายโก โร)** เพราะเมื่อใช้อักษรเกิน ก็มักจะทำให้ฉันท์คลาดเคลื่อนไปด้วย ในเรื่องเช่นนี้ ท่านจึงยอมให้เป็นกรณีพิเศษ แต่ก็ต้องใช้อย่างประหยัด อย่าถือโอกาสใช้พรา้หรือเรื่อยไป

การใช้ **นวัชกริเก** นั้น ใช้ได้ในทุกบาท ไม่จำกัดบาทกาลาไว้โดยเฉพาะ กาลาหนึ่งบางที่ใช้ **นวัชกริเก** ถึง ๒-๓ บาท ก็มี ดังเช่นในหนังสือมังคลัตถทีปนี นั้นเอง ในกาลาที่ว่า

ตโป จ พุทฺทมจริยญจ

อริยสจฺจานทสฺสนํ

นิพฺพานสจฺฉิกิริยา จ

เอตมมุงฺกลมุตฺตมํ ฯ

ในกาลานี้ บาทที่ ๑,๒,๓ เป็น **นวัชกริเก** ทั้งนั้น บางกาลาเป็นเฉพาะบาทที่ ๔ บาทที่ ๑,๒,๓ ไม่เป็นก็มี เช่น ในหนังสือมังคลัตถทีปนี กาลาสุดท้าย ที่ว่า

ตัวอย่างปัญญาวัตรฉันท

ตัวอย่างปัญญาวัตรฉันทนี้ จะนำเอาพุทธคุณในบทอติปิโสรัตนมาลา มาเป็นตัวอย่าง ความจริง คุณของพระรัตนตรัย (พระพุทธ,พระธรรม และพระสงฆ์) นั้น โดยพิสดารแล้วมี ทั้งหมด ๑๐๘ พระคุณ ซึ่งแบ่งเป็นพระพุทธรคุณ ๕๖ , พระธรรมคุณ ๓๘ และ พระสังฆคุณ ๑๔ คุณ รวมเป็น ๑๐๘ ปุ่ยาตายายบรรพบุรุษไทยของเรา เมื่อจะทำอะไรให้หลังหรือให้ ศักดิ์สิทธิ์ จึงต้องทำให้ได้ ๑๐๘ ครั้ง หรือ ๑๐๘ อย่าง

การนับคุณของพระรัตนตรัย เป็น ๑๐๘ พระคุณ นั้น นับตามตัวอักษร คือ พระ พุทธรคุณ ตั้งแต่ อติปิ โส ภควา ไปจนถึง ภควาติ นั้น มี ๕๖ คำ, พระธรรมคุณ ตั้งแต่ สวากขาโต ภควตา ธมฺโม ไปจนถึง ปจฺจตุตฺ เวยฺยัตถุ โย วิญญูหิติ นั้น มี ๓๘ คำ และ พระสังฆคุณ ๑๔ นั้น นับเพียง สุปฏิปนุโน ภควโต สวากสงฺโฆ มี ๑๔ คำ รวมทั้งหมด จึงมี ๑๐๘ คำ ดังกล่าวแล้ว ในการประพันธ์คุณพระรัตนตรัยเป็นปัญญาวัตรฉันท นั้น นักปราชญ์ประพันธ์ไว้ ๑ คำเป็น ๑ คาถา เช่น พระพุทธรคุณมี ๕๖ คำ ท่านก็ประพันธ์เป็น ๕๖ คาถา แต่ในตัวอย่างปัญญาวัตรฉันทนี้ จะนำมาเป็นตัวอย่างเพียง ๑๕ คำ คือ ตั้งแต่คำว่า อติปิ โส ถึง สมฺมาสมฺพุทฺโธ เท่านั้น ดังต่อไปนี้

อ :	อิฏฺฐุ สพฺพณฺณุตตฺตญฺญานํ	อิจฺจนฺโต อาสวกฺขยํ
	อิฏฺฐํ ฌมฺมํ อนฺุปรตฺโต	อิทฺธิมนฺตํ นมามิหํ ฯ
ติ :	ติณฺโณ โย วฏฺฏทฺทุกฺขมฺหา	ติณฺณํ โลกานมฺุตตฺโม
	ติสุโธ ภูมึ อติกฺกนฺโต	ติณฺณโธมํ นมามิหํ ฯ
ปิ :	ปิโย เทวมนฺุสฺสานํ	ปิโย พุรฺุหฺมานมฺุตตฺโม
	ปิโย นาคสุปฺณณานํ	ปิณฺุทริยํ นมามิหํ ฯ
โส :	โสกา วิรตฺตจิตฺโต โย	โสภนาโม สเทวเก
	โสภปรตฺเต ปโมเทนฺโต	โสภวณฺณํ นมามิหํ ฯ
ภ :	ภชิตา เยน สทฺุทฺธมา	ภกฺกปาเปน ตาทินา
	ภยสฺตเต ปหาสนฺุโต	ภยสนฺตํ นมามิหํ ฯ
ค :	คมิโต เยน สทฺุทฺธโม	คมาปิโต สเทวกํ
	คจฺจมาโน สิวิ รมฺมํ	คตฺทมฺมํ นมามิหํ ฯ
วา :	วานา นิกฺขมิ โย ตณฺุหา	วามํ ภาสฺติ อุตฺตมํ

วานนิพพานตถาย	วายนนฺตํ นนํมิหํ ฯ
อ : อนสุสา สกสตุตถานํ	อสุสาสํ เทติ โย ชิโน
อนนตฺตคุณสมฺปนฺโน	อนตฺตคามิ นนํมิหํ ฯ
ร : รโต นิพพานสมฺปตฺเต	รโต โย สตุตโฆจน
รฺมฺมาเปตฺธิธ สตุเต โย	รณจิตฺตํ นนํมิหํ ฯ
หํ : หลุญฺติ ปาปกเก ฐมฺเม	หํสาเปติ ปรี ชนํ
หํสมานํ มหาวิริ	หนฺตาปายํ นนํมิหํ ฯ
สมุ : สงฺขตาสงฺขเต ฐมฺเม	สมฺมา ภาเสติ ปาณินํ
สํสารํ สํวิมาเตติ	สมฺมาสมฺพุทฺทชนฺตํ นนํมิหํ ฯ
มา : มาตาว ปาลีโต สตุเต	มานถทุเช ปมทฺทิตโต
มานิโต เทวสงฺฆเหติ	มานจฺภาณํ นนํมิหํ ฯ
สมุ : สลฺยจํ ปารมี สมฺมา	สลฺยจิตฺวา สุขมตฺตโน
สงฺขารานํ ขยํ ทิสฺวา	สนฺตคามํ นนํมิหํ ฯ
พุทฺ : พุชฺฌิตฺวา จตุสจฺจანი	พุชฺฌาเปติ มหาชนํ
พุชฺฌาเปนฺตํ สิวํ มกฺคํ	พุทฺธเสฏฺฐํ นนํมิหํ ฯ
โธ : โธติ ราเค จ โทเส จ	โธติ โฆเห จ ปาณินํ
โธตเกลลสํ มหาปฺลฺยญฺ	โธตาสวํ นนํมิหํ ฯ

สรูปคุณพระรัตนตรัย

๑. ฉพฺปลฺยญาส พุทฺธคฺคณา	ฐมฺมคฺคณา อฏฺฐตฺตีสติ
สงฺฆคฺคณา จุทฺทส	อฏฺฐตฺตรสเส อิม
ทีเน ทีเน สรเตปิ	โสตุถิ โหนฺติ นินฺนฺตรนฺติ ฯ
๒. ฉพฺปลฺยญาส พุทฺธคฺคาธา	พุทฺธคฺคณา สุกฺมภีธา
เอเตสฺมานุภาเวน	โสตุถิ เม โหนฺตุ สพฺพทา ฯ
๓. อฏฺฐตฺตีส ฐมฺมคฺคาธา	ฐมฺมคฺคณา สุกฺมภีธา
เอเตสฺมานุภาเวน	โสตุถิ เม โหนฺตุ สพฺพทา ฯ
๔. จุทฺทส สงฺฆคฺคาธา	สงฺฆคฺคณา สุกฺมภีธา
เอเตสฺมานุภาเวน	โสตุถิ เม โหนฺตุ สพฺพทา ฯ

บทที่ ๔

อินทรวีเชียรฉันท์ และอุปนทรวีเชียรฉันท์

อินทรวีเชียรฉันท์

อินทรวีเชียรฉันท์ กำหนดอักษรบาทละ ๑๑ คำ ๔ บาท เป็น ๑ คาถา รวมคาถาหนึ่ง มี ๔๔ คำ มีคณะฉันท์ที่บังคับใช้ ๓ คณะ คือ ต คณะ, ต คณะ และ ช คณะ กับครุลอยตัว อีก ๒ คำ รวมเป็น ๑๑ คำ สำหรับอักษรที่เป็น ครุลอย ๒ ตัวนั้น อักษรตัวที่ ๒ จะใช้เป็น ลหุบ้างก็ได้ เพราะอักษรตัวสุดท้ายของบาททั้ง ๔ ในฉันท์เช่นนี้ ท่านจัดเป็น ปาทันตครุ ถึงใช้ คำที่เป็นลหุก็ถือว่าเป็น ครุ ใช้แทนกันได้ ตามที่กล่าวแล้ว แต่ ครุลอย ตัวแรกจะใช้ลหุแทน เหมือนตัวที่ ๒ ไม่ได้ ถือเป็นครุโทษ และอักษรตัวแรกของบาททั้งปวงในฉันท์นี้ ตามกฎ ต้องเป็น ครุ แต่จะใช้เป็น ลหุ บ้างก็ได้ ถือเป็น ปาทันตครุ

อินทรวีเชียรฉันท์นี้ มีแผนผังประกอบเพื่อให้จำง่าย ซึ่งในที่นี้จะใช้ตัวเลข ๑ - ๑๑ แทน โดยมีตัวอักษรของคณะฉันท์อยู่ข้างบน ดังนี้

ต	ต	ช	ครุลอย
๑, ๒, ๓	๔, ๕, ๖	๗, ๘, ๙	๑๐, ๑๑

ทั้ง ๔ บาท กำหนดคณะฉันท์เหมือนกัน และมีสูตรสำหรับท่องจำเพื่อให้ศึกษาและ สังเกตคณะฉันท์ได้ง่าย เมื่อท่องจำได้แล้วเวลาจะแต่งอินทรวีเชียรฉันท์นี้ ก็ให้ว่าสูตรนี้ แล้วจะ ทราบว่า คณะไหนมี ครุ และ ลหุ เท่าไร สูตรอินทรวีเชียรฉันท์ว่าดังนี้

อินทาทิกาตาวชิราชคาโค

อธิบายว่า อินทาทิ เป็น ต คณะ, กาดาว เป็น ต คณะ, ชิราช เป็น ช คณะ และ คาโค เป็น ครุลอย ตัวอย่างอินทรวีเชียรฉันท์ นั้น ได้แก่บทนมการลิตทิกาถา ดังนี้

ตัวอย่างอินทรวีเชียรฉันท์ ๑๑

โย จกขุมา โมหปลาปกฎโฐ
 สามัม ว พุฑุโร สุคโต วิมุคโต
 มารสุส ปาสา วินิโยจนุโต
 ปาเปลิ เขมัม ชนตัม วินนุยมัม ฯ

พุทฺธํ วรรณํ สิริสา นมามิ
 โลกุตฺต นาทถจ วินายถจ
 ตนฺเตชสา เต ชยสิทฺธิ โหตุ
 สพฺพนฺตรายา จ วินาสเมนฺตุ ฯ
 ฌมฺโม ชฺช โย วีย ตสฺส สตถุ
 ทสฺเสสิ โลกุตฺต วิสฺสุทฺธิมกฺกํ
 นียฺยานิโก ฌมฺมชฺรตฺส ชาริ
 สาดาวโห สนฺติกโร สฺวจินฺโณ ฯ
 ฌมฺมํ วรรณํ สิริสา นมามิ
 โมหปฺปทาลํ อุปสนฺตทาหํ
 ตนฺเตชสา เต ชยสิทฺธิ โหตุ
 สพฺพนฺตรายา จ วินาสเมนฺตุ ฯ
 สทฺธมฺมเสนา สุกตานุโค โย
 โลกุตฺต ปาปฺปกิเลสชฺเตตา
 สนฺโต สยํ สนฺตিনিโยชโก จ
 สุวากฺขาทฌมฺมํ วิทิตํ กโรติ ฯ
 สงฺฆํ วรรณํ สิริสา นมามิ
 พุทฺธานุพุทฺธํ สมสึลทิกฺขณฺฐิ
 ตนฺเตชสา เต ชยสิทฺธิ โหตุ
 สพฺพนฺตรายา จ วินาสเมนฺตุ ฯ

อุปนทรวิเชียรฉันท์

อุปนทรวิเชียรฉันท์ กำหนดอักษร บาทละ ๑๑ คำ ๔ บาทเป็น ๑ คาถา และ ๑ คาถามี ๔๔ คำ เช่นเดียวกับอินทรวิเชียรฉันท์ มีคณะฉันท์ที่ใช้บังคับ ๓ คณะ คณะละ ๓ คำ คือ ช คณะ, ต คณะ และ ซ คณะ กับ ครุलयอีก ๒ คำ มีแผนผังประกอบกรอกรจำ ซึ่งจะใช้ตัวเลข ๑ - ๑๑ แทน โดยมีตัวอักษรของคณะอยู่ข้างบน ดังนี้

ช	ต	ซ	ครุलय
๑ ๒ ๓ ๔ ๕ ๖ ๗ ๘ ๙	๑๐ ๑๑		

อุปนทรวิเชียรฉันท์นี้ อักษรต้นบาททั้งหมดเป็น ลหุ อยู่แล้ว ไม่ต้องใช้สิทธิ ปา ทันตครุ และทำเป็น ครุ ไม่ได้เป็นอันขาด ข้อปลีกย่อยทั้งปวง พึงทราบเหมือนดังที่กล่าวมาแล้วในปฏิญญาวัตรฉันท์และอินทรวิเชียรฉันท์ ฉันท์นี้มีสูตรสำหรับท่องจำเพื่อตรวจคณะฉันท์ ดังนี้

อุปาทิกาสาชตาชคาโค

อธิบายว่า อุปาทิ เป็น ช คณะ, กาสาว เป็น ต คณะ, ชตาช เป็น ซ คณะ และ คาโค เป็น ครุलय สำหรับตัวอย่างอุปนทรวิเชียรฉันท์นั้น ได้แก่ บทรัตนสูตร ดังนี้

ตัวอย่างอุปนทรวิเชียรฉันท์ ๑๑

ขยั วิราคั อมตั ปณิตั
 ยทชชคา สกยมนิ สสมาหิตอ
 น เตน ฌมเมน สมตติ กิณจิจ
 อิทมปิ ฌมเม รตนั ปณิตั
 เอเตน สจเจน สุวตติ โหตุ ๑
 ยมพุทฐเสฏฐโฐ ปรีวณณยิ สุจิจ
 สมารินา เตน สโม น วิชชติ
 อิทมปิ ฌมเม รตนั ปณิตั
 เอเตน สจเจน สุวตติ โหตุ ๑

บทที่ ๕

อินทรวงศ์ฉันท์ และวังสัทธฉันท์

อินทรวงศ์ฉันท์

อินทรวงศ์ฉันท์ กำหนดอักษรไว้บาทละ ๑๒ คำ คาถาหนึ่งมี ๔ บาทเช่นกัน ใช้คณะฉันท์บังคับ บาทละ ๔ คณะ คือ ต คณะ, ต คณะ, ช คณะ และ ร คณะ ไม่มีครุลอย ทั้ง ๔ บาท ใช้คณะฉันท์เหมือนกัน ๑ คาถามี ๔๘ คำ มีแผนผังใช้ประกอบเพื่อช่วยความจำโดยได้ใช้ตัวเลข ๑ - ๑๒ แทน มีอักษรของคณะฉันท์อยู่ข้างบน ดังนี้

ต	ต	ช	ร
๑ ๒ ๓	๔ ๕ ๖	๗ ๘ ๙	๑๐ ๑๑ ๑๒

นอกจากนี้ อินทรวงศ์ฉันท์ ก็มีสูตรสำหรับท่องจำเพื่อตรวจสอบคณะฉันท์เช่นกัน ดังนี้

สาอินุทวัสาศรยตุตตาชรา

อธิบายว่า สาอินุท เป็น ต คณะ, วัสาค เป็น ต คณะ, รยตุต เป็น ช คณะ และ ตาชรา เป็น ร คณะ ฉันท์นี้ ไม่มี ครุลอย สำหรับตัวอย่างของอินทรวงศ์ฉันท์นี้ได้แก่บทปดิติทานคาถาคือบท ยา เทวดา ดังนี้

ตัวอย่างอินทรวงศ์ฉันท์ ๑๒

ยา เทวดา สนฺติวินารวาสินิ
 ฐเป ฆเร โปธิฆเร ตหิ ตหิ
 ตา ฆมฺมทานเน ฆวนฺตฺตุ ปุชิตา
 โสตุถิ กโรนฺเตช วิหารมณฺฑล
 เถรา จ มชฺฌมา นวกา จ ภิกฺขโว
 สารามิกา ทานปตี อุปาสกา
 คามา จ เทสา นิคมา จ อีสฺสุสรา
 สปฺปาณฺณฺฏตา สฺสุชิตา ฆวนฺตฺตุ เต

ชลาพุชา เยปี จ อณฺทสมุทฺทา

สํเสทชาตา อถโวปปาติกา

นียฺยานิกํ ฌมฺมวรี ปฏิจฺจ เต

สพฺเพปี ทฺกขสฺส กโรนฺตุ สงฺขยํ ฯ

(บทปัดตีทานคาถาต่อจากนี้ คือ ตั้งแต่ ฐาตุ จิริ สติ ฌโม ไปจนถึง ปชรรกฺขนฺตุ สพฺพทา เป็น ปฏฺฐยาวัตรฉันทํ)

วังสฺถฉันทํ

วังสฺถฉันทํ กำหนดให้บาทหนึ่งมี ๑๒ คำ ๔ บาท จึงมี ๔๘ คำ เช่นเดียวกับอินทรวงศ์ฉันทํ บังคับใช้คณะฉันทํ ๔ คณะ คือ ช คณะ, ต คณะ, ช คณะ และ ร คณะ ไม่มี ครุลอยและทั้ง ๔ บาท ใช้คณะฉันทํเหมือนกัน มีแผนผังใช้ประกอบความจำซึ่งใช้ตัวเลข ๑ - ๑๒ แทน โดยมีตัวอักษรของคณะฉันทํอยู่ข้างบน ดังนี้

ช   ต   ช   ร

๑ ๒ ๓   ๔ ๕ ๖   ๗ ๘ ๙   ๑๐ ๑๑ ๑๒

ฉันทํนี้มีสูตร สำหรับท่องจำเพื่อช่วยความจำและตรวจสอบคณะฉันทํ ดังนี้

วทฺนฺตฺวิสฺถฉันทฺมิตฺชตาชรา

อธิบายว่า วทฺนฺตฺ เป็น ช คณะ, วิสฺถฉันทฺ เป็น ต คณะ, มิตฺช เป็น ช คณะ และ ตาชรา เป็น ร คณะ สำหรับตัวอย่างของวังสฺถฉันทํนี้ นักปราชญ์ได้แต่ง เรื่องการรักษาศาสนาสัตย์ และเรื่องวันวิสาขบูชา ไว้ดังนี้

ชนา หิ สนฺดา วรฺสจฺจรฺกฺขิตฺ

จเชยฺยุ วิชฺชํ มรณฺน ตชฺชิตา

จเชยฺยุ โน สจฺจวรี กุทาจนํ

วทฺนฺตฺ สจฺจํ อมตฺนฺตฺ ปณฺฑิตา ฯ

ปกาสฺสิ พุทฺโธ วรฺชมฺมเทสนํ

อสีตฺวิสฺสานิ ฐิตฺวา ชาตฺติโต

วิสาขมาเส ปรีปฺพณฺณมิตฺทิน

ส มลฺลกฺสฺสาเวน สุนิพฺพุโต ฯ

บทที่ ๖

วสันตดิถีกัณฑ์

วสันตดิถีกัณฑ์ กำหนดให้ บาทหนึ่ง มี ๑๔ คำ เหมือนกันทั้ง ๔ บาท กัณฑ์นี้มี ๕๖ คำใช้คณะกัณฑ์ ๔ คณะ คือ ต คณะ, ภ คณะ, ช คณะ, ช คณะ และ ครุलय อีก ๒ คำ ซึ่งมีแผนผังประกอบเพื่อช่วยความจำ โดยใช้ตัวเลข ๑ - ๑๔ แทน มีอักษรของคณะ กัณฑ์อยู่ข้างบน ดังนี้

๑ ๒ ๓ ๔ ๕ ๖ ๗ ๘ ๙ ๑๐ ๑๑ ๑๒ ๑๓ ๑๔

วสันตดิถีกัณฑ์นี้ มีสูตรสำหรับท่องจำเพื่อตรวจสอบคณะกัณฑ์และกันลิม ดังนี้

วตุดาวสนตติลกาตภษาชคาโค

จากสูตรนี้มีอธิบายว่า วตุดาว เป็น ต คณะ, สนตติ เป็น ภ คณะ, ลกาต เป็น ช คณะ, ภษาช เป็น ช คณะ, ส่วน คาโค เป็น ครุलय ข้อปลีกย่อยต่างๆ ได้กล่าวไว้ในเรื่องปญฺญายวตฺรกัณฑ์ โดยละเอียดแล้ว สำหรับตัวอย่างวสันตดิถีกัณฑ์ เช่น บท พหุสัททิกาถา (พาทุง) ดังนี้

ตัวอย่างวสันตดิถีกัณฑ์ ๑๔

พาทุ สหสฺสมภินิมฺมิสวฺรณฺตํ
คุริเมขลํ อุทิตโฆรสเสนมารํ
ทานาทิธมฺมวธิฺนา ชิตฺวา มุณินฺโท
ตนฺเตชสา ภวตุ เต ชยมงฺกลานิ ฯ
มาราติเรกมภิชฺชณฺตสพฺพตฺตํ
โฆรมฺปนาพวกมกฺขถทฺชกฺขํ
ขนฺตีสฺสทนฺตวธิฺนา ชิตฺวา มุณินฺโท
ตนฺเตชสา ภวตุ เต ชยมงฺกลานิ ฯ
นาพาคีรี กชวรี อติมตฺตภูตํ
ทาวคฺคิจกฺกมสนิฺว สุทวารุณฺตํ
เมตฺตมฺพฺเสกวธิฺนา ชิตฺวา มุณินฺโท
ตนฺเตชสา ภวตุ เต ชยมงฺกลานิ ฯ

อุกฤษิตตบคคมติหตุตสุทธารุณนตํ
 ธารานติ โยชนปถงกุลิมาลวนตํ
 อิทฐิภิสงขตมโน ชิตฺวา มุณินฺโท
 ตนฺเตชสา ภาตฺ เต ชยมงฺกลานิ ฯ
 กตฺวาน กฏฐมฺหริ อิว คพฺภินียา
 จินฺจาย ทฏฐวจนฺ ชนกายมชฺฌ
 สนฺเตน โสมวรินา ชิตฺวา มุณินฺโท
 ตนฺเตชสา ภาตฺ เต ชยมงฺกลานิ ฯ
 สจฺจํ วิหาย มติสจฺจกฺวาทเกตํ
 วาทาปิโรปิตมนํ อติอนฺธภูตํ
 ปญฺญาปทีปชฺลิตโต ชิตฺวา มุณินฺโท
 ตนฺเตชสา ภาตฺ เต ชยมงฺกลานิ ฯ
 นนฺโทปนนฺทภุชคํ วิพฺุชฺ มหิตฺฐิ
 ปฺตฺเตน เถรภุชเคน ทมาปยนฺโต
 อิทฺฐูปเทสวรินา ชิตฺวา มุณินฺโท
 ตนฺเตชสา ภาตฺ เต ชยมงฺกลานิ ฯ
 ทุกฺคาหทิกฺกุฏฺฐิภุชเคน สฺทฏฐฺหตุตํ
 พฺุรหฺมํ วิสฺทฺฐิชฺชุตฺมิทฺฐิพกาภิธานํ
 ญฺาณาคเทน วรินา ชิตฺวา มุณินฺโท
 ตนฺเตชสา ภาตฺ เต ชยมงฺกลานิ ฯ
 เอตาปิ พุทฺทชยมงฺกลอฏฐฺคาธา
 โย วาจโน ทินทินเ สรเต มตฺนฺที
 หิตฺวานเนกวิวิธานิ จุปทฺวานิ
 โมกฺขํ สฺขํ อธิคเมยฺย นโร สปลฺโย ฯ

สรุปกฎข้อบังคับชั้นที่ทั้ง ๖ ชั้นที่

ชั้นที่ทั้ง ๖ ชั้นที่ นั้น กำหนดให้ ๔ บาท เป็น ๑ คาถา และ ๑ คณะชั้นที่ มี ๓ คำ เท่ากันทุกชั้นที่ แต่ชั้นที่แต่ละชั้นที่มีคณะชั้นที่ต่างกัน และบางชั้นที่มีจำนวนคณะชั้นที่ ไม่เท่ากัน ดังนี้

๑. ปฏฐยาวัตรชั้นที่ กำหนดบาทละ ๘ คำ บาทที่ ๑ และ ๓ คำที่ ๕,๖,๗ ใช้ ย คณะ (มหีสี) ส่วนบาทที่ ๒ และ ๔ คำที่ ๕,๖,๗ ใช้ ช คณะ (มุณีบุท) ๔ บาทเป็น ๑ คาถารวม ๑ คาถามี ๓๒ คำ

๒. อินทรวิเชียรชั้นที่ กำหนดบาทละ ๑๑ คำ ใช้ ต คณะ, ต คณะ, ช คณะ และ ครุลอย ทั้ง ๔ บาท และ ๔ บาท เป็น ๑ คาถา รวม ๑ คาถามี ๔๔ คำ

๓. อุปนทรวิเชียรชั้นที่ กำหนดบาทละ ๑๑ คำ ใช้ ช คณะ, ต คณะ, ช คณะ และ ครุลอย ทั้ง ๔ บาท และ ๔ บาท เป็น ๑ คาถา รวม ๑ คาถามี ๔๔ คำ เหมือน อินทรวิเชียรชั้นที่

๔. อินทรวงศ์ชั้นที่ กำหนดบาทละ ๑๒ คำ ใช้ ต คณะ, ต คณะ, ช คณะ และ ร คณะ ๔ บาท เป็น ๑ คาถา รวม ๑ คาถามี ๔๘ คำ

๕. วังส์ถฐชั้นที่ กำหนดบาทละ ๑๒ คำ ใช้ ช คณะ, ต คณะ, ช คณะ และ ร คณะ ๔ บาท เป็น ๑ คาถา รวม ๑ คาถามี ๔๘ คำ เหมือน อินทรวงศ์ชั้นที่

๖. วสันตดิถีชั้นที่ กำหนดบาทละ ๑๔ คำ ใช้ ต คณะ, ภ คณะ, ช คณะ, ช คณะ และ ครุลอย ๔ บาท เป็น ๑ คาถา รวม ๑ คาถามี ๕๖ คำ หรือ ๕๖ อักษร

หมายเหตุ : ๑. ปฏฐยาวัตรชั้นที่ นิยมวางรูปแบบด้าน ซ้าย - ขวา ข้างละ ๑ บาท
๒. ชั้นที่นอกนั้น ๕ ชั้นที่ นิยมวางรูปแบบบาทละ ๑ แถว รวม ๔ แถว เป็น ๔ บาท หรือ ๑ คาถา

บทที่ ๗

ตัวอย่างการแต่งฉันท์ภาษาบาลีสำนวนต่าง ๆ

๑. พุทธมกุฎาภรณ์เถราภิตุติกาธา

(คาถาสคฺติพระพรหมคุณาภรณ์เถระ)

เนื่องในงานวันบูรพาจารย์รำลึกคุณ พระพรหมคุณาภรณ์ (พุ่ม กิตฺติสารมหาเถระ)

วันที่ ๒๕ ธันวาคม ๒๕๕๐

ปัฐยาวัตรฉันท์

โย เถโร ทพยภาสาย	พุ่ม อิจฺเจว ปวฺจฺเจเต
สาสเน กิตฺติสาโรติ	อภิธานน วิสฺสุโต
สทฺธาตีเลหิ ยุตฺโต โส	สุวิชฺชาจรณหิ จ
อารทฺโธ วิริโย จาปี	ทกฺโข ขโม คุณากโร
กิจฺจากิจฺเจสุ เขทํ ว	อกณฺเณโต วิสารโท
สงฺฆสฺส เจว โลกสฺส	เมตฺติยา กริ สงฺคหํ
ราชสีมาสุรินฺเท จ	รมณียปฺรุมฺหิ จ
ชยภูมิปฺุเร เจว	จตุสฺส นฺครสฺสุปี
ภิกฺขุสงฺฆสฺส เซฏฺโฐ โส	มหาเถโร จ นายโก
ชนานํ ภาวนํ โย จ	อารามิกเ อฺุปาสเก
โส สิกฺขกามภูเตปี	อนุกุณฺหติ สพฺพทา
ตสฺมา หิ โส มหาเถโร	โลกหิปี ปสฺสิโต
มหาชนนุกุณฺหสฺส	เถรสฺส พุทฺธสฺสตฺถติ
มหาจุฬาลงฺกรณ -	วิทฺยาลโย อทาสิ โข
ปจฺฉาปี ราชทินฺเนว	อคุคฺฐานเ ปตฺติภูตฺโต
นาเมน ปากโณ พุทฺธม -	คุณาภรณโกติ โส

วสุธานี สดุดปณณาส   ภิกษุกิจจัม อกาสิ ว
 ยาว ชีวิตโอสานา   โส ฐตุวา พุทธศาสนเน
 จินเสนโห ปทีโปว   สุนิพพุโต อนาลโย

วังสัฏฐันท์

อยณจ โข มคฺคผลេ พหุ ชเน
 วินสิ กตุยานคฺเณ นิเวสยิ
 พหุปฺปกโร ปริสาย สพฺพทา
 อโหสิ โส ทกฺขินยุตฺตสาวโก ฯ

ปัฐยาวัตรันท์

สุกเตน กตุยานเนน   กุสสสุส จ เตชสา
 อปาเยหิ วิมุตฺโต โส   นิททุกฺโข นิพฺภโย สุโข
 พุรหฺมโลกฺกูปโก โหตุ   นิพฺพุโต สนฺตจิตฺตโก ฯ

ประพันธ์

โดย

พระเมธีสุตาภรณ์ (เหมือน อุปมุงฺกโร ป.ธ.๕, M.A., Ph.D.)

ผู้ช่วยอธิการบดีฝ่ายบริหาร

มหาวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

วิทยาเขตนครราชสีมา

ภาษาไทย

สดุดีพระพรหมคุณาภรณ์

(พุ่ม กิตติสารเถระ ป.ธ.๗, พธ.ด. กิตติมศักดิ์)

องค์ใดใสพิสุทธิ์	วรพุทธเสนา
นามเดิมว่า “พุ่ม” พา	ความสุขมาตระกูลตน
บวชเณรบำเพ็ญพรต	ศึกษาหมดหลักมูลสนธิ
ปาพจน์บาลีคัม	“กิตติสาร” ชำนาญธรรม
บวชพระละกิเลส	จรรยาเวทย์วิเศษล้ำ
ศรัทธาวิชานำ	เพียรขำซ้ำทำความดี
แกล้วยกล้าฝ่าความทุกข์	ทำกิจรุกด้วยศักดิ์ศรี
สงเคราะห์ประชาชนี	ด้วยไมตรีต่อสงฆ์ไทย
ผู้นำขึ้นแนวหน้า	มวลประชาอย่าสงสัย
ภาคสิบเอ็ดอำเภอ	รวมเมืองใหญ่ไม่อาทร
โคราชและสุรินทร์	ด้านทักษิณ “บุรี” สอน
“รัมย์” ร่วมครบวงจร	“ชัยภูมิ” ย้อนอุดรคง
ใครพบปลอดโปร่งจิต	นำบุญจิตให้สุขสงฆ์
สงเคราะห์วระพงษ์	ศิษย์นานาสาธุชน
ความดีคุณประจักษ์	เพราะความรักการฝึกฝน
มหาจุฬา ฯ มน	ใจซาบซึ่งจึงมอบปล้น
“ปริญาคุณุฎฐิ”	เกียรติศักดิ์ศรีดำรงมั่น
พธ.ด. โดดเด่นครัน	แต่พระคุณท่านหนุนหลัง
อนึ่งพระทรงเดช	องค์นเรศวรมุ่งฝากฝัง
ศาสนาให้จรัส	จึงทรงตั้งฐานันดร
ประธานนามบัญญัติ	ปรากฏชัด “พระ” ขึ้นก่อน
ต่อ “พรหมคุณาภรณ์”	แน่นอนแท้แต่สามสาม

ธ กอปรศาสนกิจ	ชั่วชีวิตมิเกรงขาม
นับได้ “ ห้าเจ็ด ” ยาม	ตามพรรษานานากาล
อายุท่านพึงจบ	เวียนมาครบ “ เจ็ดเจ็ด ” งาน
ดับชีพฐานสมภาร	ปานดวงเทียนเวียนดับลง ฯ
พระ- แนะพระนำช่วย	มหาชน
พรหม - แม่เมตตาดล	ทั่วหล้า
คุณา - นุคุณผล	บรรลุ ดังแด
ภรณ์ - พรังศิษย์อ้า	ซาบซึ่งคุณสนอง ฯ
ท่า - กุศลกอบเกื้อ	กัลยาณ
บุญ - ผลทักษิณา	มอบให้
อุ - ทิศแด่มหา-	เถรท่าน ทุกข์เฮย
ทิศ - คู่พรหมโลกไชร	พบแท้สุขสันต์ ฯ

ประพันธ์

โดย

พระสุธีวรญาณ (ฌรงค์ จิตตโสภโณ ป.ธ.๘, พธ.บ., Ph.D., รศ.

รองอธิการบดีฝ่ายกิจการต่างประเทศ

มหาวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

(ปัจจุบัน รองอธิการบดีวิทยาเขตนครราชสีมา)

ถอดความ ประพันธ์

๒. ฅมมวรนายกเถรภิกขุติคาคถา

(คาคถาสคฺคฺติพระชรรมวรนายก)

(โอบาส นิริคฺคฺติเมธิ ป.ช.๖ ,ศศ.บ.,พช.ค.กิตฺติมคฺคฺกัถ)

เนื่องในวโรกาสที่พระเชษฐพระคฺคฺณ ๑ ได้รับพระรราชทานเลื่อนสมณศັคคฺคฺกัถ จากพระเทพสิมมกรณั
เป็นพระรราชาคณะชั้นชรรมที่ พระชรรมวรนายก ๑ เมื่อวันที่ ๕ ธันวาคม ๒๕๔๕

ปฏฺฐยว้ตรณัถ

โย โส มหอยโส เถโร	เสฏฺฐโฐ วโร มหาคฺคฺโณ
เอโส นิริคฺคฺติเมธิ	เถโร นามน วิสสุโต
วิชชาสมฺปนฺนโก เจว	สีลาทีหิ จ ยุตฺตโก
กิจฺจจากิจฺเจสุ ทกฺโข จ	ขโม อสิณจิตฺตโก
เมตฺตวจิตฺเตน ภิกฺขุณั	ชนานั หิตการโก
โกวิโท พุทฺธฅมฺมานั	ฅมฺมเทสนโกสโล
สพฺเพสญฺเจว ภิกฺขุณั	ปริยตฺตีสุ อาทโร
ภิกฺขุณั ราชสีมายั	สุวีโร โหติ นายโก
ตสฺมา หิ สกฺกโต โหติ	ปุชฺชิตो โส สุมานิตो
ทินฺนนาโม ว รลฺญาปี	โส ฅมฺมวรนายโก ๑

วังสัฏฺฐณัถ

วเร หิ วาเร อภิมงฺกลสวฺหเย
 วรึ มยั ตสฺส ททาม เจตสา
 สฺุเขชิตโต เขมคโต ว สพฺพทา
 สมั อโรโค อภโย จิรายุโก
 สมุชฺชลนฺโต สิริยา จ กิตฺติยา
 สทา ฐิตโต ทิปฺปตฺตุ พุทฺธสาสเน ๑

พระมหาเหมือน อุปมงฺกโร ป.ช.๕, M.A.

ผู้ประพันธ์

ชมุมนายกเถรภิกษุคาคา

ปฏิญญาวัตรฉันท

โย หิ เสฏโฐ มหาเถโร คณสุส ปรีหารโก
ยถาคํ คคเน จนุโท โสภโณ พุทธศาสน
ชมุมนายโกติ รลญา สุกินนนามโก
อิทานิสส ปวกขามิ กิตติสททํ สรุโปโต ฯ

อินทรวีเชียรฉันท

สีลาทียุตโต วรชมมฐารี
เมตตาวีหารี วรสจจวาทิ
ชมมพุทธโร ชมมวินิจจยลญญ
เวยฺยตฺติโก เตปิฏกตฺถวิญญ
สพฺเพส สีสุสาน หิตตฺถการี
อคุคํ วรี ตสฺส มยํ ททาม ฯ

วังสัฏฐฉันท

วราย ตินฺนํ รตนาน เตชสา
วโรว เถโร ชินศาสน รโต
สุเขติโต โส จิรมายูวฑฺฒโก
สุวณฺณวณฺโณ สุพลาริโต พุโธ
อทุกฺขิโต เว อกุโถภโย จิธ
วราสปลฺลโณ อถ โหตุ สพฺพทา ฯ

มหาเถรองค์เอกผู้ ทรงธรรม ยิ่งเอย
บริหารคณะสงฆ์ นำ เกียรติก้อง
นามท่านนายกธรรม สดประ เสริฐแฮ
ผองข้ากราบท่านเท่า ชีพม้วยอาลัย ฯ

นิติตคณะมนุษยศาสตร์ ม.มจร.วช.นม. ปี ๓/๒๕๔๕

ประพันธ์

๓. สุธีวรรณธาราภิตติกา

(คธาสดุคิพระสุธีวรรณ)

(ฌรณคฺ จิตฺตโสภณ ฌร.รศ.,ป.ช.๘,พธ.บ., M.A.,Ph.D.)

เนื่องในวโรกาสพระเดชพระคุณ ฯ ได้รับพระราชทานสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะชั้นสามัญ
ที่ พระสุธีวรรณ ฯ เมื่อวันที่ ๕ ธันวาคม ๒๕๔๑

ปฏิญาวัตรฉันท์

โย จิตฺตโสภณ นาม	เถโร สมฺมาสมฺพุทฺธสาวโก
ทูลลโก โส มหาธีโร	มหาปญฺโญ จ ปณฺฑิโต
สทฺธาสี่เลหิ ยุตฺโต โข	สุวิชฺชาจรณหิ จ
สงฺฆสฺส เจว โลกสฺส	เมตฺติยา กริ สงฺคหํ
มหาปณฺฑิตฐานมฺหิ	เกหิ อปี ฐาปีโต
มหาจุฬาลงฺกรณสฺส	มหาวิชฺชาลยสฺส โส
ปริหาริกฐานมฺหิ	สงฺฆรารชน ฐาปีโต
อิทานิสฺส ปวุกฺขามิ	ปวตฺตติญฺจ สฺมาสโต
ราชสีมาปฺรสุมี โส	ชาโต สทฺธากุลมฺหิ โข
วโยนุโคณฺุพฺพุเพน	มาตาปีตฺถน สฺนฺตติเก
อภิณฺ्हํ พุทฺธธมฺเมหิ	เอเตหิ อนุสาสีโต
กิจฺจากิจฺจเจสุ ทกฺโข จ	สุวโจ วจนฺกฺขโม
ปจฺจภาณเต สฺสทฺทฺโร โส	ปสนฺโน พุทฺธสาสน
วิญญฺตํ ปตฺตกาลมฺหิ	ปพฺพชฺชานินฺนฺมานโส
ปฺนฺณวีสตีวสุโส โส	โหติ ลทฺฐปสมฺปโท
ปพฺพชิตฺวาน สิปปานิ	อุคฺคณฺ्हิตฺวา ยถาลํ
ปตฺโต สิปปาน นิปฺพตฺตี	สทฺธมฺมสฺเสว โกวีโท
วทญฺญ อกฺขรญฺญ จ	สมยญฺญ พุสฺสโต

สิปปโก จ วินโยปาเย   นิรุตติกุสโล ครุ
 ตสุมา หิ อยมตเถโร   โลเกหิปี ปัสสิโต
 อมหากมฺปี มหาราชา   นวโม จกฺกวฺลิตโก
 เอตสฺส ตฺถุจฺจิตโต ว   ฐานนฺตรํ อทาสี โข
 โส สุธีวฺรญาณฺติ   นามเนว สุปากโก ๑

อินทรวีเชียรฉันท

อาจารย์สีลาทิวเตหิ   ยุตุโต
 วคฺตํ ส ปุเรติ สุจฺฉนฺธมฺโม
 ทกฺขมฺกณฺเณโต อธิขนฺติโก โข
 ธมฺมามิเสหฺว สุพฺรหฺมจาริ
 สจฺจณฺหิ สมฺมา จ อุพฺวารจิตฺโต
 อตฺถกฺคเวสี อภิวุฑฺฒิกาโม
 เวยฺยตฺติโก โหติ นิรุตฺติเมธี
 กมฺมํ กตํ อสฺส หิตํ ชนฺนํ ๑

วังสัฏฐฉันท

อิตฺโต ผลํ มกฺคผลฺเล พหุ ชเน
 วิเนตุ กฺลฺยาณคฺุณฺเณ นิเวสเย
 สทาว โส สพฺพชนฺสฺส นาทโก
 คเมตุ วุฑฺฒิ วิปฺปลํ สพฺพทา ๑

พระมหาเหมือน อุปมงฺกโร ป.ศ.๕, M.A.

รัทษาการผู้ช่วยอธิการบดีฝ่ายบริหาร มหาวิทยาลัย
 มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตนครราชสีมา
 ประพันธ์ถวายนมูทิตาสักการะ

๕ ธันวาคม ๒๕๔๑

บทที่ ๘

เรื่องควรราบและควรระวังในการแต่งฉันทภาษาบาลี

ในการแต่งฉันทภาษาบาลีนั้น มีเรื่องสำคัญที่ควรราบหลายเรื่อง ซึ่งพระเดชพระคุณ หลวงพ่อเจ้าคุณ พระเทพเมธี อดีตเจ้าอาวาสวัดทองนพคุณ จังหวัดชลบุรี ได้ให้ข้อสังเกตไว้ เช่น เรื่อง ฉันทฉันท การใช้ศัพท์ การใช้นิบาต การใช้สรรพนาม การวางรูปประโยค การวางรูปเรื่อง การใช้ฉันท ลีลาการแต่ง เป็นต้น ในบทนี้จะนำลงไว้เพื่อศึกษาตามลำดับ ดังนี้

๑. ฉันทฉันท

ก่อนจะแต่งฉันทจะต้องระวังในเรื่องการใช้ฉันทฉันท ซึ่งจะต้องใช้ให้ถูกต้องตามกฎที่วางไว้ จะต้องพยายามใช้ศัพท์ที่ถูกฉันทฉันท จะต้องคิดว่าเรายังอยู่ในเกณฑ์ฝึกหัด และจะต้องสอบให้ผู้อื่นเขาพิสูจน์ความรู้ความสามารถของเรา ต้องรักษาวิธีการแต่ง มิให้ต้องเสียคะแนนแรงๆ

๒. การใช้ศัพท์

การใช้ศัพท์ ควรพยายามหาศัพท์ที่เหมาะสมแก่เรื่องที่แต่ง อย่ามักง่ายใช้วิธี คัดทอนอักษร หรือ ทิฆะ-รัสสะ ให้เข้าฉันทฉันทจนเสียศัพท์ และเสียความ ทำเช่นนั้นแม้จะได้ฉันทฉันท แต่ก็เสียความ ผิดความหมาย ร้ายยิ่งขึ้นไปกว่าที่ใช้ทั้งศัพท์นั้น โดยยอมผิดฉันทฉันทเสียบ้าง เมื่อคราวจำเป็น นามนามที่เป็นชื่อ คน สัตว์ ที่ สิ่งของ และศัพท์ที่มีความหมายจำกัด อย่าทิฆะหรือรัสสะ ให้เสียรูปศัพท์ แต่เมื่อจำเป็นที่จะต้องใช้หลีกเลี่ยงไม่ได้ ก็ควรยอมให้ผิดฉันทฉันทดีกว่า ทำให้เสียความ มีตัวอย่างในเรื่องนี้ ดังนี้

กิตติยากรโ จนุทปฐิ นรนาโถติ สุหโย และที่ว่า

จุพาลงกรโณ อิติ นามเชยเยน วิสุสุโต

ใน ๒ บาทแรก บาทต้นที่ว่า.....จนุทปฐิ ซึ่งมีกฎให้ใช้ ย ฉันท แต่ในที่นี้ใช้เป็น ก ฉันท, ใน ๒ บาทหลัง บาทต้นที่ว่า ..... รโณอิ.....เป็น ข ฉันท ทั้ง ๒ คำนี้เป็น ชื่อของคน นามแรกเป็นพระนามของกรมพระจันทบุรีนฤนาถ นามต่อมาเป็นพระนามของ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวฯ รัชกาลที่ ๕ ศัพท์เหล่านี้เป็นอาชารณนามทั้งนั้น ถ้าทำเข้าเป็นเสียความ ไม่รู้ว่าใครเป็นใคร ความเดิมของศัพท์แปรไปหมด ในกรณีเช่นนี้ เราต้องยอมให้ฉันทฉันทผิดไปบ้าง เพื่อรักษาความ

๓. การใช้นิบาต

นิบาตที่นำมาใช้ในการแต่งฉันท์ เป็นต้นว่า หิ จ ปน ว เอว ปิ วา ยถา เอว ตถา เป็นต้น บางศัพท์มีความหมายในการใช้จำกัดอยู่ในตัวก็มี ที่ไม่จำกัดใช้เป็นแต่เครื่องประดับถ้อยคำก็มี ผู้ศึกษาจะต้องระวัง เช่น จะใช้ จ ศัพท์กำกับเป็นสมุจจัย แต่วางไว้ผิดที่นิยม คือ วางไว้หน้าบทที่ตนกำกับ อย่างนี้ อาจกลายเป็นสันธานนิบาตไปก็ได้ ต้องวางไว้หลังบทที่ตนกำกับ จะวางตรงไหนที่จะเข้าแก่ฉันทลักษณ์ได้ ก็เป็นอันใช้ได้ ฟังสังเกตตัวอย่างการวาง จ ศัพท์ ที่เป็นสมุจจัยอย่างเต็มที่ ดังนี้

พาหุสจฺจยจ ลิปฺปณฺจ วินโย จ สุสิกฺขิตฺโต

สุภาสิตา จ ยา วาจา เอตมฺมมฺกุลมฺตฺตมฺ ฯ

บางคาศาถีวางไว้พอเป็นที่สังเกตในการแต่งฉันท์หรือศึกษาการแต่งฉันท์ ดังนี้

อวาาโส จ กุลฺลํ ลาโภ คโณ กมฺมณฺจ ปณฺจมํ

อทุธานํ ญาคิ อาพาโธ คนฺโถ อิทฺธิติ เต ทส ฯ

แม้ จ ศัพท์ ที่ใช้ควบพากย์ก็มีนัยเช่นเดียวกัน ต้องวางให้ถูกนิยม จะวางตรงไหนก็ให้อยู่ในที่ไม่ผิดกฎ อย่างวางให้กลายเป็นสันธานนิบาตไปเท่านั้น แม้นิบาตอื่นมี ปิ วา เป็นต้น ก็พึงทราบวิธีวางตามนัยดังกล่าวนี้

นิบาตที่ใช้เป็น ปทปฺรณฺจะ เช่น โข วต และ หิ เป็นต้น ควรใช้แต่ในข้อความที่ควรลงนิบาตเท่านั้น อย่าใช้บ่อยๆ เพียงเพื่อให้ได้คะแนนฉันท์ บางคนใช้ โข ศัพท์บ่อยๆ ก็ควรเปลี่ยนเป็นศัพท์อื่นบ้าง แต่อย่าให้ขาดความ การใช้นิบาตเป็น ปทปฺรณฺจะ พร้าเพรื่อ จะทำให้รสฉันท์เสีย อย่าคิดจะวางไว้ที่ไหนก็วางพอให้เต็มคะแนนฉันท์ เป็นการขอไปทีเช่นนั้น อาจทำให้เสียความได้ เพราะนิบาตต่อความผิดที่

๔. การใช้สรรพนาม

การใช้สรรพนามต้องระวัง อย่าใช้สรรพนามเช่น โส อยฺ เอโส เป็นต้น ในเมื่อยังไม่เคยระบุนามที่แทนมาก่อน หรือไม่มี ย ที่ต้องรับกัน อยู่ ๆ จะขึ้นสรรพนามนี้มาลอยๆ ทำให้ไม่รู้ว่าจะโยคะอะไร การใช้สรรพนามเพื่อฉันทลักษณ์นั้น ใช้ได้ แต่ต้องให้ถูกเรื่องของการใช้สรรพนาม ด้วย จึงจะไม่ทำให้สับสนและเสียคะแนน

๕. การวางรูปประโยค

การแต่งข้อความเป็นฉันทันั้น เราจะถืออย่างแต่งร้อยแก้ว ไม่ได้ เพราะการวางรูปประโยคต้องเป็นไปตามคณะฉันทันั้นบ้างคับบ้าง จึงอาจมีการเรียงสับสนในเรื่องตัวประธาน กิริยา และบทขยาย ทั้งนี้ สุดแต่จะปรับเข้าคณะฉันทันั้นได้ในบาทไหน แต่ก็ไม่ควรให้ไกลกันมากนัก คือการวางบทขยายของแต่ละบท ควรวางไว้ในระยะที่พอจะสัมพันธ์ความได้ง่าย ในคาถาหนึ่งลงประโยคหนึ่งหรือสองประโยคก็ได้ อย่างมากควรลงประโยคยาวเพียงสองคาถาเป็นการเหมาะ ถ้าวางประโยคยาวนัก จะลำบากเวลาแปล การจบข้อความประเด็นหนึ่งๆ ควรให้จบลงในคาถาที่แต่งด้วยฉันทันั้นอย่างหนึ่ง ไม่ควรแต่งให้ข้อความท่อนเดียวคาบเกี่ยวถึงฉันทันั้น ทำให้ข้อความขาดตอน และไม่ควรวางประโยคหนึ่งคาบเกี่ยวด้วยฉันทันั้นสองอย่าง นอกนั้นก็ควรระมัดระวังในเรื่องไวยากรณ์ ให้มาก เช่นเดียวกับกรรณการเรียงร้อยแก้ว ถ้าใช้ศัพท์ผิดไวยากรณ์จึ่งๆ เป็นการเสียภูมิแล้ว ยังจะเสียคะแนนแรงๆ อีกด้วย

๖. การวางรูปเรื่อง

เมื่อเราจะแต่งฉันทันั้น บาลี ต้องคิดก่อนว่าเราจะแต่งเรื่องอะไร จะเป็นเรื่องธรรมก็ดี ประวัติบุคคลก็ดี ประวัติศาสนามาก็ดี ในเบื้องต้นควรวางรูปเรื่องตามลำดับความเป็นจริง ของตัวเรื่องเป็นประเด็นๆ ไป เวลาแต่งก็ลำดับเรื่องก่อนหลังตามประเด็นที่ตั้งไว้ นั้น นั่นก็คือย่อเอาแต่สาระสำคัญของเรื่องซึ่งจำต้องระบุดึง ผู้ศึกษาต้องรู้จักว่าประเด็นของเรื่องที่สำคัญๆ นั้น อยู่ตรงไหน แล้วต้องพยายามแต่งให้เข้าประเด็นนั้นๆ ไว้ อย่าให้ขาดได้ ถ้าไม่รู้จักประเด็นของเรื่อง ก็จะแต่งเอาดีไม่ได้ ทำให้เรื่องไม่สมบูรณ์ ต้องระวังอย่าแต่งให้สับสนเนื้อเรื่อง เช่น ต้นไว้ปลาย ปลายไว้ต้น หรือกล่าวข้อความซ้ำซาก

หากจะแต่งประวัติบุคคล ต้องลำดับเรื่องให้ถูกตามความนิยม เช่น ชื่อตัว โศตร สกุล ชื่อมารดาบิดา ที่อยู่ อาชีพ ตำแหน่ง การงาน และคุณสมบัติที่เด่น เหล่านี้เป็นต้น อย่างไรก็ตามที่มีปรากฏในประวัติ ก็ให้ระบุดึง ถ้าไม่ปรากฏก็ไม่ต้องพุดึง หรือหากจะแต่งประวัติสาวก ก็ต้องกล่าวถึง การบวช การบรรลุมรรคผล คุณสมบัติที่เป็นเลิศในทางสมณะ การงานที่บำเพ็ญ เป็นเกียรติประวัติด้วย จบลงด้วยมรณะหรือปรินิพพาน ถ้าในตอนนั้น มีเหตุการณ์อะไรที่ควรกล่าวถึง ก็ต้องกล่าวไว้ด้วย เช่น การมรณภาพของพระเทวทัต และการปรินิพพานของพระอานนท์ เป็นต้น ตัวอย่าง ตอนท้ายจะแต่งเป็นบทส่ง สัก ๒ คาถาก็ได้ ตามแต่จะสะดวก

๗. การใช้ฉันท

ในเบื้องต้น ควรแต่งด้วยปัญญาวัตรฉันทก่อน เมื่อความคิดแล่นแล้วจึงค่อยแต่งฉันทที่ยากตามลำดับไป การเริ่มเรื่องด้วยฉันทที่หาศัพท์มาเข้าคณียาก เช่น วังสัจฉฉันทหรือวสันตฉันท จะทำให้สมองต้องใช้ความคิดมากเสียแต่แรก ๆ บางทีทำให้สมองมีงง และความคิดติดตันไม่ปรุโปร่ง ต้องเสียเวลามาก ถ้าแต่งในการสอบสนามหลวง อาจจะแต่งไม่ทันเวลาก็ได้ เหมือนเอาน้ำร้อนจัดเทลงในแก้วบาง ๆ ในทันที แก้วปรับความร้อนกับความเย็นเดิมไม่ทัน เลยทำให้แก้วแตกได้ สมองของคนเราก็เป็นเช่นนั้นเหมือนกัน แต่ถ้าเราเริ่มต้นด้วยฉันทที่ง่ายไปก่อน พอสมองตื่นตัวทำงานแล้ว จึงแต่งด้วยฉันทที่ยาก ก็จะไม่ต้องทำให้สมองเสีย

๘. ลีลาการแต่ง

นอกจากการวางโครงเรื่องให้เป็นระเบียบแล้ว การรู้จักเติมเครื่องปรุงก็สำคัญเหมือนกัน บางคนแต่งเพียงหัวข้อเรื่องด้วยคาถาไม่กี่คาถา ก็จบเรื่องแล้ว ไม่มีการสอดแทรกบทประดับประดาความบ้าง ก็ทำให้เรื่องจืดชืดได้ ไม่มีรส การแทรกบทประดับความนั้น จะใช้ตั้งแต่เป็นประโยค ค ต หรือบทขยายอื่นตามควรก็ได้ เพื่อให้ข้อความไพเราะขึ้น ไม่เช่นนั้นสำนวนการแต่งก็จะไม่สละสลวย มีข้อความห้วน ๆ

ต่อไปนี้จะยกตัวอย่างฉันทที่มีบทประดับความ และได้รูปความคิด ซึ่งถือเป็นตัวอย่างได้ ท่านแต่งไว้ด้วย อินทรวชิษรฉันท เป็นเรื่องการนมัสการพระรัตนตรัย ดังนี้

โย สนฺนินฺนโน วรโพธิมุเล
 มารี สเสนํ มหตี วิเชยย
 สมฺโพธิมาคจฺฉิ อนนฺตญาโณ
 โลกุตฺตโม ตํ ปณฺนามิ พุทฺธํ ฯ
 อฏฺฐุงฺคิโก อริยปโถ ชนानํ
 โมกฺขปฺปเวสาย อชฺช จ มคฺโค
 รมฺโม อยํ สนฺติกโร ปณฺโฑ
 นียฺยานิโก ตํ ปณฺนามิ รมฺมํ ฯ
 สงฺโฆ วิสุทฺโธ วรทกฺขิณฺเอยโย
 สนฺตินฺทริโย สพฺพมฺลปฺปหิโน

คุณหินเนเกหิ สมิตุชิปตุโต

อนาสโว ตัม ปณมามิ สงฺฆํ ฯ

การรู้จักใช้บทประดับความนี้ ทำให้เรามีทางหาศัพท์มาเข้าขณะฉันทก็ได้สะดวก และขยายความออกไปได้ ไม่ต้องให้เรื่องจบลงห้วน ๆ ไม่มีรส ขาดความไพเราะอีกด้วย

อีกอย่างหนึ่ง หากเป็นเรื่องการสอบสนามหลวงของชั้น ป.๕.๘ แล้ว

คณะกรรมการที่ตรวจข้อสอบ ถือการแต่งเสียความจนเสียรูปเรื่อง เป็นการเสียคะแนนอย่างแรง เหมือนอย่างการแต่งบรรยายประวัติบุคคล หากแต่งผิดจากความจริงในประเด็นของประวัติที่สำคัญ **ชื่อว่าแต่งเสียความ** ถ้าแต่งเรื่องกรรม วิภาคกรรมผิดหลัก **ชื่อว่าแต่งกรรมเสียหลัก** กรรมการจะไม่ให้ผ่าน

แม้จะแต่งเรื่องอะไรก็ตาม หากผู้แต่งบรรยายผิดจากความเป็นจริงของเรื่องนั้น จัดว่าแต่งใช้ไม่ได้ นอกจากนี้การแต่งผิดไวยากรณ์จิง ๆ จนเสียภูมิ ใช้ขณะฉันทผิดกฎในข้อที่ไม่จำเป็นหลาย ๆ แห่ง หรือแต่งไม่ครบจำนวนตามที่กำหนด เช่น แต่งปฏิญยาวัตถฉันทบาทละ ๑ คำ เช่นนี้เป็นต้น ก็เป็นเหตุให้เสียคะแนนแรงเหมือนกัน ในบางตอนของเรื่อง พึงตระหนักไว้ว่า **ยอมเสียขณะฉันทไปบ้าง ยังดีกว่าแต่งเสียความ**

อนึ่ง การแต่งด้วยฉันทอย่างหนึ่ง ๆ ถ้าจะจบฉันทนั้น ต้องให้จบเป็นคาถาหนึ่ง หรือ กึ่งคาถา เช่น แต่งปฏิญยาวัตถฉันท จะต้องให้จบบาทที่ ๖ จะจบด้วยบาทที่ ๓ หรือเพียงบาทที่ ๕ ไม่ได้ แม้ฉันทอื่นก็เช่นกัน ต้องจบลงเป็น ๑ คาถา หรือ คาถากึ่ง คือ ๖ บาท พึงเห็นตัวอย่าง ดังนี้

ปฏิญยาวัตถฉันท

น เม เวรํ ตยา สทฺธิ โกฎฺฐํ มยุหํ น วิชฺชติ

อิณํ มุญฺจามิณํ ทมฺมิ สมฺปตฺโต โกฎฺฐิสิมฺพลี

นิริมฺปิ ตตฺถ นิตฺทามิ เอวํ ชานาหิ โกลิย ฯ

แต่งปฏิญยาวัตถฉันท ต้องให้จบลงคาถากึ่งอย่างนี้ หากแต่งฉันทอื่นที่เหลืออีก ๕ ฉันท คือ อินทวิเชียรฉันท อุเปนทวิเชียรฉันท อินทรวงศ์ฉันท วัสสภฉันท และ วสันตกิลกฉันท ก็เช่นเดียวกัน ต้องให้จบลง ๑ คาถาคือ ๔ บาท หรือคาถาครึ่ง คือ ๖ บาท นั้นเอง.

บทที่ ๕

ตัวอย่างการแต่งฉันท์ภาษาบาลี

เรื่องคุณพระรัตนตรัย และ วันสำคัญทางพระพุทธศาสนา

๑. เรื่องคุณพระรัตนตรัย

ปัฐยาวัตรฉันท์

อมุหากัม ปน โย พุทุโธ	ชาเรติ โส มหาคุณัม
คุณานัม ปริยนุโต น	สกุกา เกนจิ วณณิตุ
โลกเชฏฐสฺส พุทุชฺส	โหนติ ตสฺส มหเสโน
ปญฺญาคโณ จ โย โสว	โย วิสุทฺธิคฺโคณ จ โส
โย กรุณาคุโณ โส จ	ตโย สงฺเขปโต คุณา
เอวํ ชาเรติ สมฺพุทุโธ	มหาคุณัม วิภาคโต
ตสฺมา โส สพุพฺสตุคานัม	ปฐฺมัม รตนัม วริ ๑

อินทรวีเชียรฉันท์

ฌมโม ปทีโปว ชินน วุฑฺโต
 โย โสปี สตุตา สฺจรรนฺติ เย เต
 ปาเปติ สนฺตี อุกฺยตุถ โลเก
 ตสฺมา ส ฌมโม รตนัม เขมัม ๑

อินทรวงศ์ฉันท์

สงฺโฆ ตฺว พุทุชฺส ชินฺสฺส สาวโก
 สีลาทียุฑฺโต วรเขตฺตสญฺญิตฺโต
 ปาณิน โลเก อิท ฌมฺมทายโก
 สตุคาน อตุถาย หิตาย เทสโก

ยถาวโต สนฺติปเถ นิโยชโก
 เจเตน สงฺโฆ รตนํ อดฺตมํ ฯ

ปฏฐยว้ตรนัถ

วิสุทฺธิคฺคณิกอ	พฺพุโ	สทฺธมฺโ	สุขมวโ
สีลาทียุตฺตโก	สงฺโฆ	อิติ	เตรตฺนตฺติ ยํ
เย	ตํ สรณ	กจฺจนฺติ	เต ทฺกฺเขหิ ปมฺจฺจเรติ ฯ

๒. เรื่องวันมาฆบูชา

ปฏฐยว้ตรนัถ

อิทานิ	วณฺณยิสฺสามิ	มาฆปฺุชํ	ยถารหํ
อมฺหากมฺปน	สมฺพฺพุเท	ชรฺมานเ	วินายเก
ภิกฺขุณฺมฺปี	สทฺสฺสณฺจ	เทว	ภิกฺขุณํ สตานิ จ
ปณฺณาส	เจว	ภิกฺขุปี	นานาทิสาสฺ วาสิน
สพฺเพว	เอกโต	หุตฺวา	ทสฺสนตฺถาย สตฺถุโน
มาฆปฺุณฺณมียํ	กาเถ		เวพฺุณํ ว กจฺจิสฺสุ ฯ

อินทรวีเชียรนัถ

จีณาสวา เต สกฺลา อเหสุ
 สพฺเพ อเหสุ อิธ เอหิภิกฺขุ
 เต อณฺณมณฺณํ น กรีสุ สณฺณํ
 ตีถิ จ มาฆสฺสปี ปุณฺณมึ สทา ฯ

อินทรวงศ์นัถ

โส สนฺนิปาโต จตฺรํกยฺุตฺตโก
 นิสฺสาย ตํเขว วิเสสการณํ
 ทิสฺวา จ อดฺตสฺสุปฺตฺติมายตี
 โอวาทธมฺมํ ภควา อุเทสยิ ฯ

ปัฐยาวัตรฉันท

อมหากมฺปน สมพฺพุโ	ตฺสุมิเยว สมากเม
วิสุทฺธโปสถํ กตฺวา	ปาฎิโมกฺขมฺปิ อุตฺทิสิ
ตฺสุมสฺ โส ทิวโส โหติ	มาฆปุชาติ วิสุตฺโต
สตา ปเวณิ ชนानมฺปิ	ปจฺฉิมานํ ฃฎฺฐิติ
ตาทิสฺ ทิวเส ปตฺเต	คณฺธมาลาทิสชฺชิตา
ชนา พุทฺธาทิวตฺตฺส	อภิปฺุชฺ ภิโรนฺตฺปิตี ๑

๓. เรื่องวันวิสาขบูชา

ปัฐยาวัตรฉันท

วิสาขปฺุณฺณมฺยินฺุทานิ	ปฺุชากถา ปวฺุจฺติ
อมฺหากํ ปน สมพฺพุโ	โลกเชฎฺฐโฐ นราสภิ
สุทฺธโชนสฺส ปตฺโต โส	ปฺุเร กาศิลวตฺตเว
ตฺสฺส ชตฺตฺติกา มาตา	มฺหามายาติ วิสุตฺตา
วิสาขปฺุณฺณมฺิกาล	สุชาโต ลุมฺพินิวเน ๑

อินทรวงศ์ฉันท

ปจฺฉา อຍံ โมกฺขคเวสิตฺ วโร
 เคาภินิกฺขมฺม อนาลโย ธเน
 ปพฺพิชิ โลเก อนคาริยํ ตทา
 กตฺวา ปธานํ จตฺตฺรํคิกํ อຍံ
 มารํ สเสนํ มหตี วิชฺชย โข
 ปตฺเต วิสาเข ปฺริปฺุณฺณมฺิทิเน
 สมฺโพธิมาจฺฉนิ วิสุทฺธมานโส
 พุทฺโธติ โลกมฺหิ สฺวิสุตฺโต สทา ๑

วังสัทธนูฉันท

ปกาสี พุทฺโธ วรรณมเทศน์
 อสิติวสุธานี ฐิตัว ชาติโต
 วิสาขมาเส ปริปุณณมีทิน
 ส มลลทศสาลวเน สุนิพุพุโต ฯ

ปัฐญาวัตรฉันท

อิทธิโส ทิวโส ตสุมา	วิสาขปุชาติ ปากโถ
สมพุทฺธมามกาทานิ	โลกมฺหิ พหุกา ชนา
อิทธิเส ทิวเส ปตฺเต	คณฺฐมาลาทิสชฺชิตา
อนุสฺสรํ คุณฺถํ ตสฺส	อกจฺฉิสฺส ตฺหิ ตฺหิ
สฺสุนิพุตฺตมฺปิ สมพุทฺธํ	สกฺกจฺจํ อภิปุชเรติ ฯ

๔. เรื่องวันอาสาฬหบูชา

ปัฐญาวัตรฉันท

อาสาฬหปุณณมียนฺทานิ	ปุชากถา ปวฺจฺเจเต
อมฺหากมฺปน สมฺมาสมพุทฺโธ	กปิลวตฺถุธานิยํ
สุทฺโธทนมหารญฺโญ	มหายาย โจรโส
โคตฺเตน โคตโม หุตฺวา	ชาติยา วรรณตฺติโย
ลกฺขิโก สิริสมฺปนฺโน	อโหติ สฺขุมาลโก ฯ

อินทรวีเชียรฉันท

สมปฺสฺสฺมาโน กิหิภาวทฺถุขํ
 อากฺขมาโน อถ โมกฺขธมฺมํ
 ปพฺพชฺชิ เคาหา อนคาริยํ โส
 กตฺวา ปธานํ จตฺตฺตฺตํ เว

มาริ สเสนิ สุขิตัง ชนิตวา
 สมโพธิมากจฺฉิ วิสิฏฺฐมมํ
 วิสาขมาสสุสฺสุ ปุณฺณมี ยา
 ตสุสํ ตีถียํ วรโพธิมณฺเฑ ๑

อินทวงศ์ฉันท

อททก.จิ สตุเต กมลํว โอทธิโส
 ปรุจาปี โกณฺทญฺญปรุตโย ยตี
 โมเจตุกาโม อถ ทุกฺขพนฺธนา
 คนฺตวา อรญฺญํ มิคทายนามกํ
 สทฺธมฺมจกํว ปรุตฺตยิ วริ
 อาสาพฺพหมาสสุสปี ปุณฺณมีทินเ ๑

ปฏฺฐยาวัตรฉันท

โย เตสุ สพฺพปาโมกฺโข	โกณฺทญฺญโณ อิติ วิสฺสุโต
ตํ สุตฺวานสฺส อุปฺปชฺชิ	ธมฺมจกฺขุ วิเสสโต
สมฺพุทฺโธ ปฐฺมํ ธมฺมํ	เทเสติ เอหิภิกฺขุโก
ปฐฺโมโหสิ โกณฺทญฺญโณ	โลเก จ รตนตฺตยํ
สมฺปุณฺณํ โหติ ปุชฺชาย	อาสาพฺพปุณฺณมีทินเ
กตาเยตานิ มุลานิ	ฐปีตานิธ สาสเน
สมฺปรตฺเต อีทิสเ กาลเ	สพฺเพ สมฺพุทฺธมามกา
สทฺธา ปสาทสมฺปนฺนา	สกฺกจฺจํ อภิปุชฺเรติ ๑

บทที่ ๑๐

ตัวอย่างการแต่งฉันท์ภาษาบาลีหัวข้อธรรมะต่าง ๆ

๑. เรื่อง ธรรมะในหัวข้อว่า

พฤษภกาสร	อิกกุญชรอันปลดปลง
โททนต์เสน่งกง	สำคัญหมายในกายมี
นรชาติวางวาย	มลายสิ้นทั้งอินทรีย์
สถิตทั่วแต่ชั่วดี	ประดับไว้ในโลกา ฯ
	สมเด็จกรมพระปรมาภิไธยชิโนรส ฯ

ปัฐยาวัตรฉันท์

โคโณ จ มหิโส จาปี	มหานาโค จ กุญชรโร
อิจฺจิเม หิ ตโย สตุตา	ชีวมานาปี สาคูถิกา
กิจจากิจฺเจสุ มนุสฺसानํ	อเหตุสุ สุปาการกา
มตกาเล ปเนเตสํ	อวสิฏฺฐา นิमितฺตกา
อุโภ ทนฺตา วิสาณานิ	โลเก อตุถิ สุปากภา ฯ

อินทรวีเชียรฉันท์

โลเกธ ซาตา มนุชา ปุณฺเณ
 มเตสุ เอเตสุ กตํ สุภํ ยํ
 ยํ ปาปกมมํ อิธ อตุตฺตนาปี
 โลเก นิमितฺตํ อวสิสุสฺตี ตํ ฯ

อินทรวงศ์ฉันท์

วุตฺตตฺถ ญฺตุวาน นโร วิจกฺขโณ
 กลฺยาณกมฺมํ สุขมวาทํ หิตํ
 ยํ อตุถิ ตสฺมี สุปติฏฺฐิตฺโต สียา
 โส เปจฺจ โลกา ลภเต ปสฺสณฺนุติ ฯ

๒. เรื่องธรรมะในหัวข้อว่า

ทำบุญบุญแต่งให้	เห็นผล
คือตั้งเงาตามตน	ติดแท้
ผู้ทำอกุศล	กรรมติด ตามนา
คัจฉกรเกี่ยวนแล้ว	ไล่ต้อนตีนโค ฯ

ปฏฐยาวัตรฉันท

ทาน์ สีลยจ ยา สปิ	ภาวนา จาติ ตีนิจ
ปุลญญกกรณวตฺถุณี	เย อิมานิ กโรนฺติ เต
ทิฏฐฺฐ ฐมฺเม มุปรายเย จ	สุขวิปากํ ว วินฺทเร ฯ

อินทรวชิรฉันท

กตานิ ปุลญฺญานิ หิ ปุคฺคเลหิ
 ฉายา ยถาคํ อนุปายินี เว
 สุขุทฺธิยํ การกปุคฺคตานํ
 ทาตุ วิปากํ อนุพนฺธเรว ฯ

ปฏฐยาวัตรฉันท

มนสา โย ปทฺฐฐฺฐน	ตพฺพิปริตทุกกฺกั
อุปเจตฺธิช โลกมฺหิ	วมฺมิโกวฺวปจฺยติ
ตโต นํ ทฺกขมฺนเวติ	จกฺกัว วหโต ปทํ ฯ

อินทรวงศ์ฉันท

อิจฺเจว สตฺตา สุขมิจฺจมานกา
 ญฺตฺวาน กาเยน มเนน วาจสา
 ปุลญฺญํ กเรยฺยุ น จ ปาปทุกกฺกั
 ปุลญฺญมฺหิ ทานาทิกเมว อาจิตํ
 สกฺกํ วเหตี สุขตฺติมฺปิ การเก
 ปาปญฺจ เนตี นฺริยํ นิสฺสยฺนฺติ ฯ

๓. เรื่องธรรมะในหัวข้อว่า

เสียดินสงวนศักดิ์ไว้	วงศ์หงส์
เสียดักดิ์ผู้ประสงค์	สิ่งรู้
เสียดูเร้งดำรง	ความสัตย์ ใว์นา
เสียดัตย์อย่าเสียดู	ชีพม้วยมรณา ฯ

อินทรวชิรฉันท

อุททิฎฐมีท จ สุภาสิต ยัม
 คสุสปรุภขามิ อิทานิ อตุถัม
 เย ลิกขกามาปี หิตาย เตสั
 สกุกจจ โสตุ สุตมาหิตาถ ฯ

ปัญญาวัตรฉันท

ชนนจ กิตติสททนจ	วิชชนจ ชีวิทัม อโถ
จเชยยุ อนุพุพเพน	เสฎฐภาคปิ รกขิตุ

อินทรวชิรฉันท

เย จาปี สตุตา สกกิตติหานี
 สรนุติ กิตติ อนุรกขิตุ เต
 โภคัม จเชยยุ ปวรัม จ วิชชัม
 ลทฐปิ อิจฉนุติ จเชยยุ กิตติ ฯ

วังสัฎฐฉันท

ชนา หิ สนุตา วรสจจ รกขิตุ
 จเชยยุ วิชชัม มรณน ตชชิตา
 จเชยยุ โน โน สจจวรัม กุทาจนัม
 วทนุติ สจจัม อมตनुติ ปณฺฑิตา ฯ

ปัญญาวัตรฉันท

ตสุมา หิ ปณฺฑิตโ ปโปโส   อปฺเปว ชีวิต ชเห
 ปสฺสจฺญํ โลกนาถน   สจฺจํ รกฺขถ สพฺพทา
 เสยฺยโส มรณฺนตฺสฺส   ยถิ สจฺจํ จเชถ โยติ ฯ

๔.เรื่องธรรมะในหัวข้อว่า

ศึกษาดี มีเงินใช้ ไร้โรคา พาให้สุขสมบูรณ์

ปัญญาวัตรฉันท

สุตฺติกฺขนํ หิ ยํ โหติ   สพฺเพหิ สากิปรตฺถิตํ
 ยํ เจตํ ปตฺถิตํ อตฺถิ   สุกฺรณฺจ สุตฺติกฺกํ
 อโถ สุตฺติกฺขนฺณฺฐานํ   นิสุสาย ตมฺปิ วิชฺชติ
 ตสุมา ตํ อิจฺฉติ โย โส   เอเต สมฺปทาเย นโร ฯ

อินทรวิเชียรฉันท

ยนฺตํ ฐนํ โหติชฺ ตํ นรานํ
 นานปฺปการํ วหตี หิตตฺถํ
 ตสุมา หิ ปตฺถเนนฺติ อิวฺช สพฺเพ
 เอตํ ฐนํ โย ปญฺญีรฺูปการํ
 อุตฺตสาหปตฺโต ฐรวา นิพฺพุทฺธํ
 กลฺยาณธมฺมํ สตตํ กโรติ
 ตสุสาปี สมฺปชฺชติ นิจฺจกาลํ
 ตสุมา ฐนํ อิจฺฉติ โย สฺมุเมโ
 สวีริโย โสปี ตถา กเรยฺย
 สพฺพตฺถิกํ อตฺถิ ฐนํ ยถาปี ฯ

อินทรวงศ์ฉันท

โรคา หิ ทุกฺขาวหกาปี อตฺถิ เย
 เตสํ อภาโว ปฺรโมธ ตาภโก

เตเนว โส สพุพธิ โหติ ปตุถิโต
 โลเก ตุ ตํ อิจฺจติ โย สุเมธโส
 โส สพุพโรโค หิ ยถา น วิชชตี
 สมฺมา กเรยฺเยว ตถา อภิกฺขณํ ฯ

ปฏฺฐยว้ตรณัถ

สุสิกฺขณํ หิ ยํ ตณฺจ สชนตฺตมฺปิ ยณฺจ ตํ
 อาโรกฺขณฺเจว ยํ ตนฺติ ตโยเม ยสฺส วิชฺชเร
 โส สุขํ วิปฺลํ เอติ อสฺมี โลเก ปรมฺหิ จ
 ตสฺมา สุขาทิกาโม วีย กเรยฺย โส ตโย ยถาติ ฯ

๕. เรื่องธรรมะในหัวข้อว่า

สังคหวัตถุ ๔ เป็นเครื่องผูกไมตรี

ปฏฺฐยว้ตรณัถ

ทานญฺจ ปิยวาจา จ อตฺถเจरणฺจ อตฺตโน
 สมานตา จ อิจฺเจเต วณฺณยิสฺสาม สงฺกहे ฯ

อินทรวิเชียรณัถ

ทานญฺหิ โข มจฺจริยกุภิสฺสํ
 วิทฺธัสฺตีเยว ชนान จิตฺเต
 โย เทติ โภคํปิ สกํ ปเรสํ
 เตสมฺปิ เอโสภิปิโยว โหติ
 โย มจฺจรี โหติ อจตฺตโกโค
 น คนฺถตี โส ปรมิตฺตภาวํ ฯ

อินทรวงศ์ณัถ

วาจา สทิสฺสิ หทฺเยน โหติ โข
 วาจา ปิยา सा มธฺุรา หิตาวหา

โหตี วิโลมํ วจนํ ตุ วาทีโน
 เอกนุตโต โหตี อนตถการกํ
 ตสฺมา หิ ธีโร สุปิยํว สุนุทํ
 วาจมุปี ภาเสยฺยว มิตฺตสมุภวํ
 ยา โหตี โลเก จริยา สวตฺติกา
 ตายํ สุเมโธ ปฏฺิพนฺนโก สฺยา
 โย เย ปรตฺถาย จเรยฺย อตฺตนา
 โส วินุทฺตี สมุภวนํ หิตฺุปลํ ฯ

ปฏฺุญฺยวตฺตรณํ

โย ปรน สมตฺตานํ	ฐเปติ สมฐานโส
สมมุขา ยาทิสํ จินฺณํ	ปรมมุขาปี ตาทิสํ
กมฺมํ โส จ ธีโร	สุขทุกฺเข น อลฺยญฺจา
อสาถะยฺยาทิมเมสุ	ปตฺติญฺฐิตอ สฺยา นโร
อตฺตลฺยตฺตาย สมฺปนฺโน	ปณฺฑิตฺเตหิ ปสฺสิโต
ตสฺมา หิ ปณฺฑิตอ โปโส	ฐเปยฺยตฺตาน สาธุกํ
เอเต โข สงฺกหา ฐมฺมา	อตฺติ ยมฺหิปี ปุคฺคเล
สพฺพตฺถ ปรโต เอโส	พนฺชตี มิตฺตสนฺถวนฺติ ฯ

 ทำดีก็ป้องสนองทั่ว   ทำชั่วชั้วก็ป้องสนองผล
 น้ำเปี่ยมกระอมนักขี้มกสั้น   เกิดเป็นคนดีชั่วเพราะตัวเอย ฯ

กฤษณการี ลภตี ปสฺสิ
 ลเถถ นินฺทํ อปี ปาปการี
 โลเกธ ชาโต ปน กมฺมพนฺธุ
 กมฺมสุสโก โหตี กโรติ ยํ ยํ
 ตสฺเสว ทายชฺชมุเปติ เอโส
 กุมฺภเว ปูริ อุกํ สวณฺตฺนฺติ ฯ

บรรณานุกรม

๑. พระเทพเมธี , ระเบียบแปลไทยเป็นมคธ, โรงพิมพ์ประยูรวงศ์ ๕๘ เชียงสะพานพุทธ ฯ
ธนบุรี , พ.ศ. ๒๕๐๔
  ๒. พระครูอรุณธรรมรังสี วัดอรุณราชวราราม คณะ ๓ กรุงเทพมหานคร , มนต์พิธิ ,
โรงพิมพ์อักษรสมัย (๑๕๕๕) ๑๖๒/๑๓-๑๔ ซอยศิริ โสภณ ถนนบำรุงเมือง แขวง
สำราญราษฎร์ เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร, พ.ศ.๒๕๓๔
  ๓. พระเทพสีมาภรณ์ , เจ้าคุณโคราช , โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๑๑-๑๒
ถนนมหาราช เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร, พ.ศ. ๒๕๔๑
  ๔. วิทยาเขตนครราชสีมา , ธรรมบูชา ๔๖ , โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๑๑-
๑๓ ถนนมหาราช แขวงพระบรมมหาราชวัง เขตพระนคร กรุงเทพ ฯ, พ.ศ.๒๕๔๖
  ๕. วิทยาเขตนครราชสีมา , ธรรมบูชา ๕๐ , โรงพิมพ์ หจก.มิตรภาพการพิมพ์ ๑๕๕๕, อำเภอ
เมือง จังหวัดนครราชสีมา , พ.ศ.๒๕๕๐
  ๖. <http://www.mcunkr.com>. อิติปิโสรัตนมาลา
-

